

SJEVERNA SALONITANSKA NEKROPOLA¹

ŽELJKO MILETIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 904(497.18) Salona
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno
Received : 1990-02-19

Sjeverna nekropola razvila se duž komunikacije koja se okomito odvajala od via principalis, zaobilazila sjeverne bedeme Urbs vetus i istočnije od Porta Caesarea ponovno se spajala s glavnim uzdužnim pravcem Salone. Nalazi nadgrobnih spomenika s podacima o izgledu i dimenzijama grobnih areala ukazuju na planiranje broja i veličine grobnih parcela i funkcioniranje nekropole od početka prvog stoljeća n.e.

Pojedinačni ukopi postojali su duž komunikacije koja se neposredno izvan zapadnih gradskih vrata odvajala od ceste Salona-Tragurium, tekla linijom jednog karda (cardo), zatim zaobilazila amfiteatar i blizu Porta suburbia I spajala se sa spomenutom »zaobilaznicom«. Najkasnije od 170. g., nakon izgradnje bedema oko zapadnog podgrada, ova dva dijela sačinila su jedinstvenu, neprekinutu nekropolu. Izgradnjom bedema u vrijeme Marka Aurelija prestaju funkcionirati dijelovi nekropole unutar njih, ali postoje sporadični primjeri ukapanja unutar grada i nakon tog datuma.

Kartiranjem grobnih nalaza možemo pratiti komunikaciju od Urbs vetus, preko Manastirina i zaselaka Bubuć-Topin i Grubišić (Žuro) do lokaliteta Rižinice i Crikvine. Ukopi duž ove ceste u vezi su s utvrđenim delmatskim naseljem oko 1,5 km sjeveroistočno od antičke Salone, na položaju Donje Rupotine; kao i drugih naselja u ageru koja su trajala i u rimskom periodu.

U okvirima poganskih nekropola razvijaju se starokršćanski cemeteriji, ali se oni ubrzo izdvajaju organizacijom i izgledom uvjetovanim ukapanjem oko grobova mučenika.

Neposredno izvan zapadnih gradskih vrata (*Porta occidentalis*), kroz prolaz širine nekoliko metara ostavljen u plaštu *murazza*, približno okomito od komunikacije Salone - Tragurij odvaja se od cesta koja, najprije između zidanih grobnih areala zapadne nekropole, vodi *in agro* u pravcu sjevera.²

Istraživanjem 1986/87. godine ustanovljeno je da suvremenom nacrtu zidovlja na tom prostoru odgovara Carrarin na »Topografskoj mapi Salone«.³

¹ Ovaj rad predstavlja preradjeni dio magistarske radnje »Topografija salonitanskih nekropola«, obranjene u prosincu 1989. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pred komisijom: prof. dr. M. Zaninović, prof. dr. N. Cambi, prof. dr. N. Majnarić-Pandžić.

² Ž. M i l e t i ć, »Murazzo zapadne salonitanske nekropole«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 28(15), 1988/89, str. 53 i 54, sl. 1, između parcela br. 12 i 14, te 16 i 15.

³ F. C a r r a r a, *Topografija e scavi di Salona*, Trieste, 1850, Carta dell'e rovine dell antica Citta di Salona; Ž. M i l e t i ć, nav. dj., 54.

Očito je u njegovo vrijeme, u prvoj polovini 19. stoljeća, teren u neposrednoj blizini zapadnih bedema bio znatno manje ispunjen naplavljenom zemljom s obronaka Kozjaka (do podizanja nivelete došlo je zbog gradnje kasnijih prometnica i zadržavanjem zemljišta za obradive površine), tako da je i bez iskapanja on mogao registrirati istočnu zidanu stranicu ove komunikacije. Na njegovoj »Topografskoj mapi« ona je vidljiva kao ravna linija dužine preko 70 metara, a pruža se gotovo u pravcu sjever - jug, s malim odstupanjem od oko 12⁰ prema osnovnim geografskim pravcima. Točno na ovom mjestu pruža se jedan *cardo salonitanskog agera* (broj 10 prema M. Suiću) čije je odstupanje od pravca sjever - jug jednako onom spomenute stranice.⁴ Nema sumnje o istovjetnosti spomenutog karda i prolaza-komunikacije koja je s istočne istrane zatvorena zidanom stranicom vidljivom na Carrarinoj mapi (sl.4).

Čini se da je ova komunikacija preuzela funkciju one ulice koja se na lokalitetu Martinčevo unutar tzv. *Urbs occidentalis* okomito odvajala od glavne gradske uzdužne komunikacije (*via principalis*), prolazila kroz Porta suburbija I, zaobilazila sjeverne bedeme *Urbs vetusa* i ponovno se, nedaleko *Porta Caesarea*, spajala s glavnim longitudinalnim pravcem, s *via Gabiniana*.⁵ Izgradnjom bedema oko zapadnog gradskog proširenja dio te ulice na potezu od *via principalis* do *Porta suburbija I* ostao je *intra moenia*, pa funkciju »zaobilaznice« poprima ona komunikacija koja se dijelom svoje trase okoristila linijom karda, obilazila oko amfiteatra i u »visini« Porta suburbija I spajala se s postojećom zaobilaznicom. Ta komunikacija vjerojatno je postojala i prije gradnje bedema i amfiteatra za Marka Aurelija i bila u sprezi s nekom ranijom građevinom slične namjene.

Kartiranjem grobnih nalaza pokazalo se da odranije uočeni ukopi i grobni nalazi sa sjeverne strane Salone pokazuju određeno, pravilno grupiranje, uglavnom duž spomenutih komunikacija.⁶

Nekoliko nadgrobnih natpisa pronađeno je na k. č. 4108, odmah do zapadne strane amfiteatra.⁷

⁴ M. S u i ć, »Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali«, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 1, 1955, str. 18; sl. 8 i 12. Treba upozoriti da je pravac sjever - jug na navedenoj Carrarinoj mapi netočno određen. Usporedi F. B u l i ć, »Escavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori negli anni 1909 e 1910«, *Bulletin di archeologia e storia dalmata* (dalje: *Bull. dalm.*), 33, 1910, tab. II.

⁵ D. R e n d i ć - M i o č e v i ć, »(In)felix Salona«, *Mogućnosti*, 3-4, Split, 1988, str. 327 i d.

⁶ E. D y g g v e, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Izabrani spisi, Split, 1989, tab. I, 5 i 6; I s t i, »Salona Christiana«, *Atti del III congresso internazionale di archeologia christiana*, Ravenna 25-30. Settembre 1932, Roma, 1934, sl. 1 na str. 238; N. C a m b i, »Salona i njene nekropole«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 25(12), 1985/86, str. 95.

⁷ *Bull. dalm.*, 12, 1889, 129, br. 104, A 1531; *Bull. dalm.*, 18, 1895, 145, A 2066 i A 2067. Slova »A«, »B«, »C«, »D« odnose se na kataloške brojeve Arheološkog muzeja u Splitu.

U kućama Parać, koje se nalaze sjeverozapadno od amfiteatra, a neke su izgrađene i unutar njegovog perimetra, uzidani su brojni fragmenti sepulkralnih spomenika.⁸ Teško je razlučiti koji spomenici su nađeni na imanjinima vlasnika u drugim dijelovima Salone i uzidani u kuće kao običan građevni materijal ili kao zanimljiv kamen, što je poznati tradicijski običaj; a što je izbačeno na površinu prilikom gradnje temelja za kuću ili sl. iz same sjeverne nekropole, na što nas upućuje njihova velika količina.

Ulomci nadgrobnih natpisa nađenih pri istraživanjima amfiteatra vjerojatno većim dijelom potječu iz segmenata sjeverne nekropole uništenih pri njegovu podizanju,⁹ a osobito se to odnosi za nalaze iz njegova sjevernog perimetra i sjeverno od njega. Za njih i spomenute nalaze iz kuća Parać postoji mogućnost da su dislocirani i iz obližnje zapadne nekropole ili čak neke druge. Zbog toga im je informativna vrijednost znatno umanjena, međutim, već brojnost natpisa, fragmenata urna, sarkofaga i njihova izrazita gustoća na određenim površinama dovoljan su pokazatelj postojanja sjeverne nekropole na tom području.

U sklopu sjeverne nekropole, vjerojatno u okviru jednog grobnog areala pokapani su borci u areni, na koju činjenicu ukazuje nalaz nekoliko urni s gladijatorskim natpisima na k. č. 3947/2 odmah sjeverno od amfiteatra.¹⁰ Nedaleko u »poganskoj nekropoli ispod bazilike S martira« također je otkrivena gladijatorska urna.¹¹ Još jedna takva izvađena iz kuće I. Paraća, u neposrednoj blizini k. č. 3947/2,¹² dokaz je da određeni dio materijala iz nekropole sekundarno uzidanog u Paraćeve kuće jeste preuzet iz sjevernog poganskog groblja.¹³ Koncentracija spomenutih urni u neposrednoj blizini amfiteatra očit je primjer strukovnog ukapanja (sl. 2).

⁸ *Bull. dalm.*, 20, 1897, str. 50-51, 146-147, 182; *Bull. dalm.*, 26, 1903, str. 192 i d.

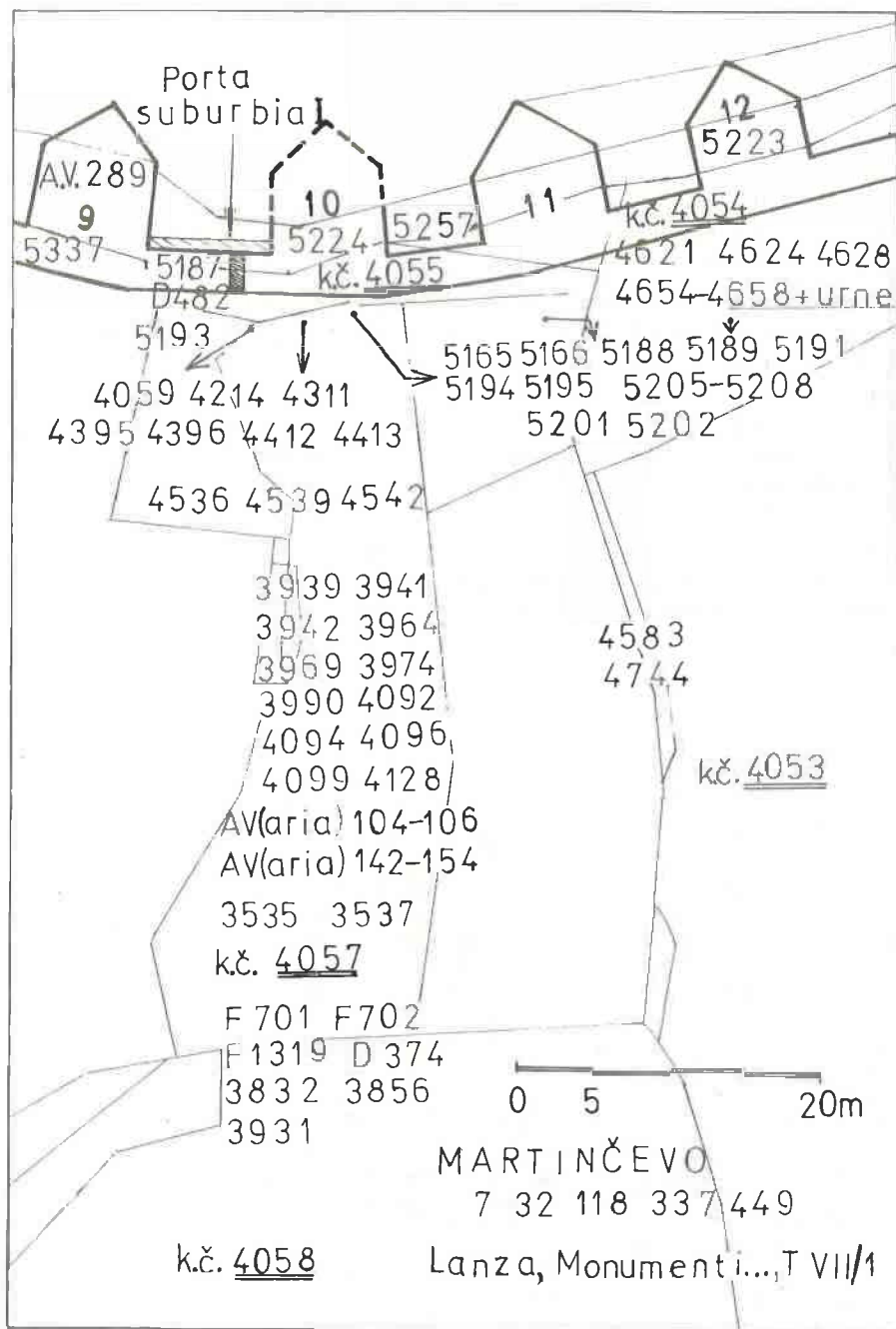
⁹ F. B u l i ć, »Escavi dell'anfiteatro romano di Salona negli anni 1909-12 e 1913-14«, *Bull. dalm.*, 37, 1914, str. 3-48; I s t i, »Escavi nell'anfiteatro romano a Salona negli anni 1915- 1916«, *Bull. dalm.*, 40-42, 1917-19, str. 81-98. O vremenu izgradnje amfiteatra v. E. D y g g v e, Fr. W e i l b a c h, *Recherches à Salone II* (dalje: *Recherches à Salone II*), Copenhagen, 1933, 139 i d.; *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, katal. br. 505, gdje N. Cambi donosi pripadajuću literaturu.

¹⁰ Urne su nađene na zemlji Antice Mikelić: *Bull. dalm.*, 13, 1890, sr. 97, br. 56, A 1593; *Bull. dalm.*, 13, 1890, 163-164, br. 95, A 1594 (poklopac); *Bull. dalm.*, 14, 1891, str. 52, A 1636.

¹¹ J. B r n d s t e a d, E. D y g g v e, Fr. W e i l b a c h, *Recherches à Salone I* (dalje: *Recherches à Salone I*, Copenhagen, 1928, str. 162, br. 21, A 5053.

¹² A 174 (*CIL* III 2127).

¹³ Natpis A 4333 nalazi se na fragmentu urne nađenom prilikom istraživanja u amfiteatru, koji je mogao pripadati jednom sekutoru. Vidi *Bull. dalm.*, 37, 1914, str. 34. Općenito o gladijatorskim natpisima na urnama iz Salone v. *Recherches à Salone II*, str. 85 i d., br. 23-31. Tkđ. *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, Novi Sad, 1979, str. 263 i d., kat. br. 550-556, 559-562, 564-565.

Slika 2

U sjevernom susjedstvu ovog zemljišta poljskim radovima krajem 1902. i početkom 1903, zatim tijekom zime 1904. i 1905. godine, na k. č. 4057 izbačena je na površinu zemlje, iz dubine oko 2 m, veća količina grobnih nalaza, poput urna cinerarija s pripadajućim priložima i nadgrobnim natpisima, od kojih je najpoznatija stela Furija, roba Kamila Skribonijana legata provincije Dalmacije 41-42. g., za Klaudija.¹⁹ Bulić navodi da je na granici k. č. 4058 i 4053 još uvijek vidljiv veliki blok vapnenca.²⁰ Možda su s k. č. 4057 i dva ulomka stela, za koje se navodi da su nađena na zemljištu braće Grgura i Stjepana Paraća, blizu amfiteatra.²¹

Braća Parać su između 1905 i 1907. g. nastavila radove na česticama 4057 i 4058 našavši više fragmenata natpisa i drugih sepulkralnih nalaza.²² Na k. č. 4057 u manjem obimu rade 1908. g. i izvlače dosta natpisanih ulomaka,²³ a 1909. i 1914. g. pronašli su nekoliko ulomaka stela i sarkofaga, te jednu votivnu aru.²⁴ Malo istočnije, na susjednoj k. č. 4053 nađena je 1913. g. jedna stela,²⁵ a seljak A. Gašpić-Kljaković je na tom mjestu krčenjem vinograda na dubini 1,8 m otkrio mali sarkofag s poklopcem, djevojčice Prime.²⁶

S. Parać u proljeće 1914. g. izvodio je poljske radove na malim k. č. 4054 i 4055 koje se nalaze sa sjeverne strane čestice 4057 uz same sjeverne perimetralne zidine zapadnog gradskog proširenja, pronašavši na dubini 2,5 m pet kamenih urna cinerarija, nešto manjih predmeta i nekoliko zanimljivih natpisa (sl. 2).²⁷

Također na čestici 4055 otkriven je 1925. g. veliki nadgrobnni spomenik Gaja Utija, stela koja je sekundarno poslužila kao nadvratnik u *Porta suburbia* I, malim vratima na bedemu između kula br. 9 i 10. Naknadnom pretragom pronađena su još dva veća fragmenta oštećenog spomenika.²⁸

¹⁹ F. B u l i ć, nav. dj., str. 3 i d.

²⁰ I s t i, nav. dj., str. 6.

²¹ *Bull. dalm.*, 29, 1906, str. 231 i 232.

²² F. B u l i ć, »Ritrovamenti antichi a Salona ad Est dell'amfiteatro«, *Bull. dalm.*, 30, 1907, str. 137-142.

²³ I s t i, »Iscrizioni Inedite«, *Bull. dalm.*, 33, 1910, str. 66 i d.

²⁴ *Bull. dalm.*, 34, 1911, str. 56 i d.; F. B u l i ć, »Escavi dell'anfiteatro romano di Salona negli anni 1909-12 e 1913-14«, *Bull. dalm.*, 37, 1914, str. 3 i d.

²⁵ F. B u l i ć, »Iscrizioni Inedite«, *Bull. dalm.*, 39, 1916, str. 119 i d.

²⁶ F. B u l i ć, »Iscrizioni Inedite«, *Bull. dalm.*, 44, 1921, str. 27-28.

²⁷ F. B u l i ć, »Trovamenti antichi ad Est dell'anfiteatro a Salona«, *Bull. dalm.*, 37, 1914, 60 i d.

²⁸ M. A b r a m i ć, »Spomenici iz bedema stare Salone«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje: *VAHD*), 50, 1928-29, 56 i d.; F. B u l i ć, »Trovamenti antichi nelle mura perimetrali e nelle tori di Salona ad Est dell'amfiteatro« (dalje: F. B u l i ć, »Trovamenti antichi nelle mura.«) *VAHD*, 47-48, 1924-25, str. 28-29.

U materijalu kojim su ta vrata naknadno bila zatvorena bio je i nadgrobni cipus s reljefnim prikazima i mali sarkofag s poklopcem.²⁹ Na istoj čestici braća Parać su našla i brojne druge epigrafičke fragmente, što je dovelo do sustavne pretrage perimetralnih zidova i kula istočno od amfiteatra.³⁰

Dosad spomenuti materijal iz nekropole nalazio se s obje strane komunikacije okomite na antičku cestu prema Traguriju, od koje se odvajala na lokalitetu Martinčevo i, nakon izgradnje bedema oko zapadnog gradskog proširenja, prolazila kroz *Porta suburbia I*.³¹ Na istaknutom mjestu, na raskršću spomenutih dviju cesta, odnosno na spoju sjeverne i zapadne nekropole, bio je mauzolej obitelji *Lollia*. Veliki kameni blok na granici k. č. 4053 i 4058 mogao bi biti dio *murazza* zapadne nekropole, sa sjeverne strane ceste *Salona-Tragurium*. Mauzolej (tj. Lanzini nalazi iz 1826-27. g.) je ujedno s istočne strane ceste koja čini os sjeverne nekropole, kao i nalazi iz 1914. g. s česticama 4054 i 4055. Sa zapadne strane su nalazi urna i natpisa 1902-05. g. na k. č. 4057, a možda i kasniji nalazi s iste čestice.³² Ta cesta i nekropola duž nje spajali su se nakon prolaska kroz suburbana vrata s postojećim ukopima duž komunikacije iz pravca amfiteatra.

Sljedeći nalazi sjevernog poganskog groblja zabilježeni su prilikom istraživanja najstarije salonitanske cemetrijalne bazilike na lokalitetu Kapljuč, koja je izgrađena na dijelu nekropole sa sjeverne strane »zaobilaznice« *Urbs vetusa* (sl. 3).³³ Kada je radi vađenja kamena srušena kula s trokutastim šperunom na k. č. 3969 i 3924, na vidjelo su izišli brojni nadgrobni natpisi u nju uzidani. Položaj se nalazi oko 160 m istočno od *Porta suburbia I* i 60 m zapadno od tzv. »nekropole 16 sarkofaga«.³⁴

²⁹ M. A b r a m i ć, nav. dj., 62-63; F. B u l i ć, nav. dj., str. 29, 30 i 33. Kataloška oznaka cipusa je D 482, a sarkofaga A 5187.

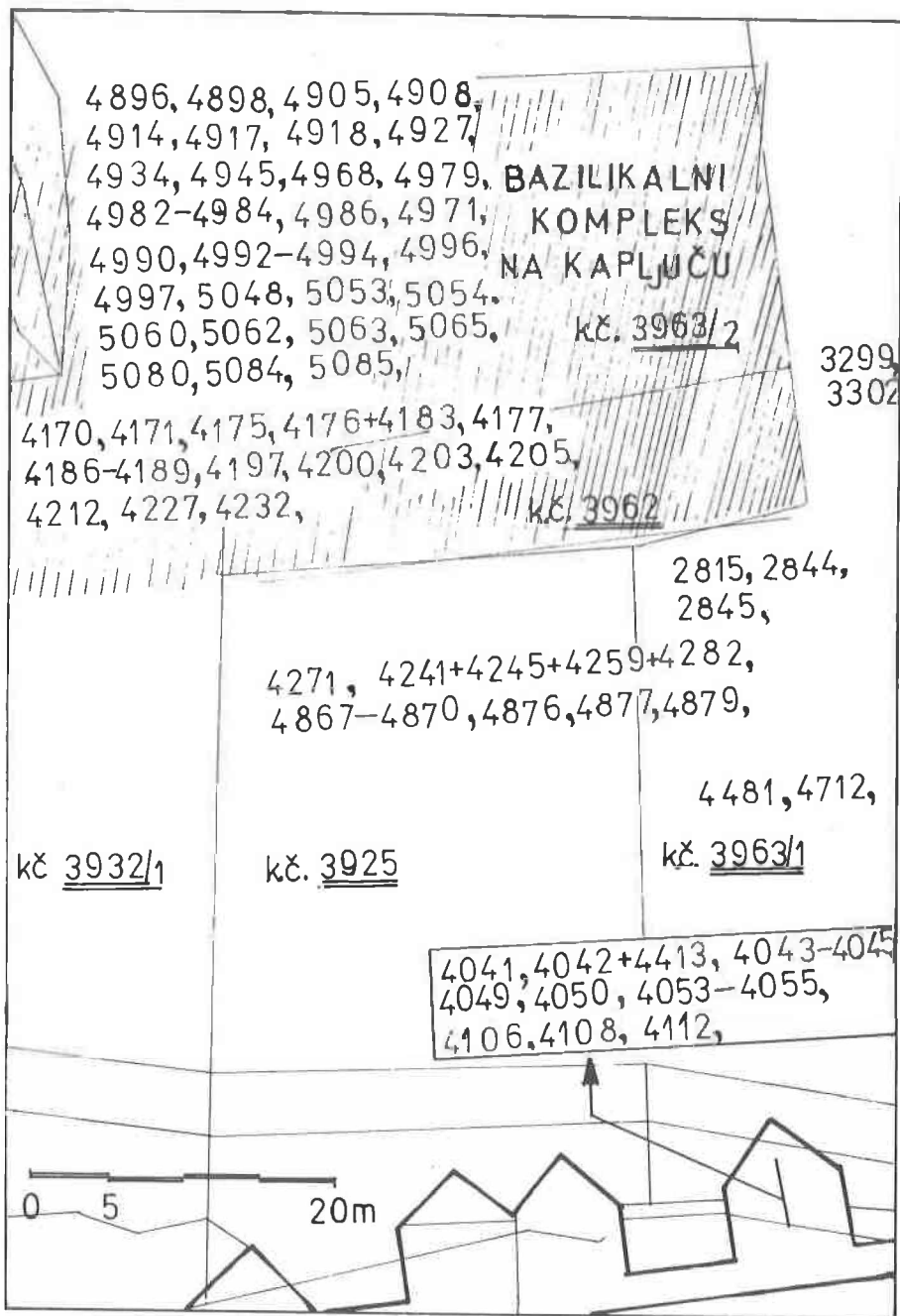
³⁰ F. B u l i ć, nav. dj., str. 27 i d.

³¹ E. D y g g v e, »Porta Suburbia I«, *Starinar*, 6, 1931, str. 22, bilj. 1.

³² I s t i, nav. dj., 14 i d.; *Recherches à Salone II*, str. 140, sl. 71.

³³ Sinteza o cemetrijalnom kompleksu u *Recherches à Salone I*, str. 33 i d. Poganski natpisi u katalogu su iz I-III. st. (nav. dj., str. 157 i d.), a ima i kasnijih. Na Kapljuču je pronađen i gornji dio stele s dubokom edikulom (nav. dj., str. 154, sl. 151), koja je još objavljena u S. R i n a l d i T u f i, »Stele funerarie con ritratti di eta romana nel Museo Archeologico di Spalato, Saggio di una tipologia strutturale«, *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*, Anno CCCLXVIII-1971, Memorie Classe di Scienze morali, storiche e filologiche; ser. VIII, vol. XVI, fasc. 3, str. 114-115, br. 46, tab.XII, 2. Isti spomenik objavljen je i kod M. A b r a m i ć, »Suncobran na nekim nadgrobnim spomenicima iz Dalmacije i Norika«, *VAHD*, 50, 1928-29.

³⁴ F. B u l i ć, »Sterro di abside di una chiesa antica cristiana ad Owest della necropoli suburbana di 16 sarcofagi a Salona«, *Bull. dalm.*, 34, 1911, str. 3 i d.

Slika 3

Desetak metara istočnije od niza 16 sarkofaga, na k. č. 3921, 1880. g. nađen je sarkofag s poklopcem i uklesanim natpisom A 780.³⁵ S istog zemljišta, vlasništvo Luke Benzona, potječe nadgrobni cipus, s lijepim natpisom A 1034 (*CIL* III 8803).³⁶ Na udaljenosti 50-100 m od *Porta suburbia II*, prilikom pretraživanja trase puta *Porta Andetria* - *Porta occidentalis*, iz kamene gomile na čestici 3917 izvađeno je među ostalim i desetak ulomaka nadgrobnih natpisa.³⁷ Još dva ulomka tom prilikom su pronađena na susjednoj k. č. 3912,³⁸ a nekoliko ih je pronađeno unutar *Urbs vetusa* uz same sjeverne bedeme kamo su sigurno naplavljeni iz sjeverne nekropole.³⁹ Do samih suburbanih vrata, neposredno prije nego cesta uđe u *Urbs orientalis*, na k. č. 753, jedna pastirica otkrila je 1925. g. lijevu ruku i fragment odjeće brončane statue. U potrazi za preostlim dijelovima nađeni su natpisi A 5225-5227 uklesani na tri fragmenta polukolone, koji su dio jedinstvenog nadgrobnog spomenika (sl. 4).⁴⁰

³⁵ *Bull. dalm.*, 6, 1883, str. 83, br. 33.

³⁶ *Bull. dalm.*, 6, 1883, str. 49, br. 21.

³⁷ F. B u l i ć, »Iscrizioni Inedite trovate nelle macerie lungo le mura perimetrali dell'antica Salona«, *Bull. dalm.*, 33, 1910, str. 82-88; I s t i, »Iscrizioni trovate lungo le mura perimetrali Nord dell'antica Salona«, *Bull. dalm.*, 37, 1914, 49-59.

³⁸ *Bull. dalm.*, 39, 1906, str. 17, A 3337, A 3339. Zemljište je Mate i Duje Milišića.

³⁹ S k. č. 3668/1 je natpis A 3439; s k. č. 3664 je natpis A 3963; s k. č. 3670 su ulomci A 4024-4026.

⁴⁰ F. B u l i ć, »Mano di statua di bronzo trovata a Salona«, *VAHD*, 47-48, 1924-25, str. 52-53.

Podizanjem bedema oko istočnih suburbija, unutar grada ostao je dio sjeverne nekropole u dužini oko 100 m, koji se pravocrtno pružao u nastavku cestovne »zaobilaznice«, sad jedne od gradskih ulica. Ona je s južne strane omeđivala episkopalni kompleks i završavala se na križanju s *via Gabiniana (via principalis)* i s ulicom koja je kroz *Porta Capraria* tekla na sjever, u ager. Blizina *Porta Caesarea* i značenje križanja uvjetovali su zasigurno rani razvoj nekropole i veliku koncentraciju ukopa, o čemu će biti riječi kasnije. Unatoč kasnijoj izuzetnoj graditeljskoj aktivnosti na ovom području, koje u kasnoj antici postaje urbana dominantna, veća količina sepulkralnih spomenika pronađena je u mocirama, kao spolija uzidana u zidove, u popločanju cesta i sl.

Tako je iz kamene gomile na k. č. 3779 s južne strane antičke ceste, uz *Porta suburbia II* izvađeno nekoliko nadgrobnih natpisa.⁴¹ Na susjednoj sjevernoj k. č. 3833/1 nađena je veća količina spomenika nekropole, među kojima su veliki ulomci sarkofaga, stela i urna cinerarija. Na istoj k. č. uzidan je kao običan građevinski materijal u akvedukt natpis B 684.⁴² Skidanjem gomila i nasipa zemlje na česticama 3776/1 i 3777 otkriven je dio ceste koja vodi od suburbanih vrata na istok, te je zabilježeno dosta uništeno popločanje ceste i ostaci zidova građevina koje ju flankiraju. U jednoj od velikih gomila na istok ovih iskopina, približno na k. č. 3777 otkriveno je više fragmenata sepulkralnih natpisa.⁴³

Istočni kraj sjeverne nekropole na spoju s istočnom nekropolom je približno na raskršću cesta na k. č. 3774; odakle je iz kamene gomile izvučen i vrlo rani natpis B 437+B 601+B 614.⁴⁴

Spomenici, organizacija i razvoj nekropole

Natpis A 2066, otkriven zapadno od amfiteatra, sudeći po lapidarnosti izraza, tročlanom imenskoj formuli i navođenju tribe, te prema lijepom duktusu slova možemo datirati okvirno u I. st. n. e.⁴⁵ Jednako kronološki možemo odrediti titulus A 5410 Septimija Epikada Pirana, vojnika III. kohorte Alpinaca, pronađen nedaleko amfiteatra, sjeverno od gradskih

⁴¹ I s t i, »Iscrizioni lucide trovate nelle macerie delle rovine di Salona lungo la ferrovia campestre nell'a. 1907«, *Bull. dalm.*, 31, 1908, str. 32-35, A 3866, A 3871.

⁴² I s t i, »Scavi nelle basiliche urbane di Salona durante gli anni 1907, 1908, 1909«, *Bull. dalm.*, 35, 1912, str. 6 i d.

⁴³ I s t i, »Escavi a sud delle basiliche urbane di Salona«, *VAHD*, 47-48, 1924-25, str. 53 i d.

⁴⁴ I s t i, »Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante gli a. 1905 e 1906«, *Bull. dalm.*, 29, 1906, str. 130-133.

⁴⁵ *Bull. dalm.*, 18, 1895, str. 145.

zidina. Jedinica je boravila u našim krajevima negdje do kraja II. st., kada odlazi u Panoniju. Iako su slova nepravilno urezana, završna formulacija *h(ic) s(itus) e(st)* upućuje na datiranje u I. st.⁴⁶ Nedaleko, na k. č. 3936, odmah sjeveroistočno od amfiteatra, pronađen je mali natpisni ulomak A 3209.⁴⁷ Natpis je vojnički, a prema siglama *C(laudia) p(ia) f(idelis)* očito je riječ o VII. ili XI. legiji, u vremenu poslije Skribonijanove pobune 42.g.

Prilikom iskapanja ceterijalne bazilike na Kapljuču nađeno je nekoliko nadgrobnih natpisa iz I. st.⁴⁸: velika stela oslobođenice Kornelije Rustice A 4918; titulus Gneja Ahija Filema A 5060; dio veće stele jednog veterana VII. legije C.p.f. i njegove supruge A 5063, kao i gornji dio vojničke stele A 5054 na kojoj se spominje ista legija, te ih datiramo između 42. i približno 60. g. kada ona odlazi u Meziju, u logor u Viminaciju;⁴⁹ donji dio stele A 4990 Tita Tremela Lepida.⁵⁰ Na ovom dijelu sjeverne nekropole pronađen je i gornji dio stele s dubokom edikulom, s prikazom rođenja Venere iz mora u zabatu, a na frizu niza predmeta svakodnevne ženske upotrebe. Datirana je u kraj I. ili početak II. st.⁵¹

Istočno od nekropole 16 sarkofaga nađen je nadgrobnii cipus s odličnim natpisom A 1034 augustala Gaja Saufeja Moderata,⁵² koji okvirno datiramo na kraj I. ili u drugo stoljeće. Iz sredine I. st. stela je A 3900 Lucija Domicija Valensa, veterana V. makedonske legije.⁵³ Čini se vrlo vjerojatnim da je iz sjeverne nekropole dislociran fragment stele B 684 Tita Titurija spekulatora XI. legija C.p.f. i uzidan u akvedukt Salone zapadno od bazilike urbane.⁵⁴

⁴⁶ D. R e n d i ć - M i o č e v i ć, »Novi i neobjelodanjeni natpisi iz Dalmacije«, *VAHD*, 53, 1950-51, str. 226, br 35;

J. J. W i l k e s, *Dalmatia*, London, 1969, str. 141 i 471;

G. A l f o l d y, »Die Auxiliartuppen der römischen Provinz Dalmatien«, *Acta antiqua academiae scientiarum Hungaricae*, 14, 1962, str. 263.

⁴⁷ *Bull. dalm.*, 27, 1904, str. 53.

⁴⁸ *Recherches à Salone I*, str. 157 i d.

⁴⁹ A. B e t z, *Untersuchungen zur militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien* (Abhandl. des arch. - epigr. Seminars der Universität Wien), Baden bei Wien, 1939, str. 37-40.

⁵⁰ Dimenzije sačuvanog ulomka i završna formula *H(ic) s(itus) e(st)* ukazuju na stelu I. st. n. e.

⁵¹ *Vodič - Arheološki muzej u Splitu*, Split, 1973, str. 16, kat. br. 19 (N. C.). Usporedi *Recherches à Salone I*, str. 114-115, br. 46, tab. XII, 2, gdje je pogrešno datirana u II-III. stoljeće.

⁵² *Bull. dalm.*, 6, 1883, str. 49, br. 21.

⁵³ Čini se da je prilikom sekundarne limitacije agera za Klaudija zemljište dodijeljeno i veteranima V. makedonske legije, o čemu v. J. J. W i l k e s, nav. dj., str. 114. Usporedi tdk. M. S u i ć, nav. dj., str. 20-21. O mjestu nalaza natpisa *Bull. dalm.*, 32, 1909, str. 60.

⁵⁴ F. B u l i ć, »Scavi nelle basiliche urbane di Salona durante gli anni 1907, 1908, 1909«, *Bull. dalm.*, 35, 1912, str. 22. Natpis datiramo između 42 i 68. g.

Brojni rani spomenici potječu iz dijela sjeverne nekropole unutar *Urbs occidentalis*. N. Cambi je na sam početak I. st. n.e. datirao statue Lolije Sekunde i muškarca iz mauzoleja na položaju Martinčevo,⁵⁵ na spoju sa zapadnom nekropolom; dok glavu muškarca datira prema obliku frizure u doba Klaudija ili neposredno iza tog vremena.⁵⁶ S istog položaja je stela, iz julijevsko-klaudijevskog perioda, tipa pseudoedikule, s portretima pet osoba u dva reda,⁵⁷ kao i vojnički natpis Tita Sabina A 32 (CIL III 2048), veterana Sedme legije.⁵⁸ Na čestici u sjevernom susjedstvu mauzoleja otkrivena je stela A 3415, s natpisom Felicija koji je bio rob Furija Kamila Skribonijana, legat provincije Dalmacije od 41-42. g. za imperatora Klaudija.⁵⁹

S čestica 4054 i 4055 tik do bedema, nedaleko suburbanih vrata potječe velika stela Marka Licinija Digna A 4654.⁶⁰

Tekst natpisa glasi:

M(arcus) Licinius M(arci) f(ilius) Dignus et/
 Liciniae M(arci) f(iliae)/Proculae. C(aius) Licinius et/
 L(ucius) Licinius/ patru(i) titulum posuerunt./
 In fronte p(edes) XV/ in agro p(edes) XV./
 Aditum ad sepulchrum/ latum p(edes) III.

Veličina i oblik stele s određenim stupnjem dearhitektonizacije, nedostatak sigli DM, tročlana imenska formula i formulacija natpisa elementi su za datiranje natpisa u drugu polovinu I. st. Sudeći po tročlanoj imenskoj formuli s filijacijom, oznaka tribe i mjesta podrijetla, kao i po sažetosti natpisa i načinu pokraćivanja čini se da je iz I. st. fragment natpisa A 4656 Kvinta Igniena Feroкса, naden na istom mjestu.⁶¹ Velikoj steli

⁵⁵ N. C a m b i, »Salona i njene nekropole«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 25(12), 1985/86, str. 75, bilj. 83; I s t i, »Rimski portret«, *Antički portret u Jugoslaviji*, Beograd, 1987, str. 48, kat. br. 36; F. L a n z a, *Monumenti Salonitani inediti*, Vienna, 1856, tab. X, 2 (Secunda) i tab. XII, 3 (muškarac).

⁵⁶ F. L a n z a, nav. dj., tab. XII, 4, N. C a m b i, »Salona i njene nekropole«, *Radovi Fil. fak. u Zadru*, 25(12), 1985/86, str. 75, bilj. 83.

⁵⁷ Stela je gotovo uništena djelovanjem soli, pa je dosta nesigurno datiranje izvedeno prema crtežu u F. L a n z a, nav. dj., tab. VII, 1.

⁵⁸ I s t i, *Antiche lapidi Salonitane inedite*, Zadar, 1850, str. 78, br. 50. nedostatak počasnog naziva *C(laudia) P(ia) F(idelis)* određuje natpis u prva desetljeća prvog stoljeća, prije 42. g. n. e.

⁵⁹ F. B u l i ć, »Dell'iscrizione che ricorda Furius Camillus Scribonianus luogotenente della Dalmazia negli a. 41-42 dopo Cr.«, *Bull. dalm.*, 28, 1905, str. 3 i d.; tekst natpisa donosi se na str. 20. Natpis je datiran imenom namjesnika, a nedostatak sigli DM i postojanje formule HSE sukladni su s tom činjenicom.

⁶⁰ I s t i, »Trovamenti antichi ad Est dell'anfiteatro a Salona«, *Bull. dalm.*, 37, 1914, str. 64.

⁶¹ I s t i, nav. dj., str. 65.

arhitektonskog tipa morao je pripadati ulomak A 4657 s natpisom Lucija Aruncija, veterana VII. legije, koji lako datiramo u prva desetljeća prvog stoljeća.⁶²

Na steli Gaja Utija A 5193 sačuvani su portreti njegova brata Publija Utija s kasnorepublikanskim modnim elementima, te žene (*concupina*) Klodije Fauste s frizurom kasnoaugustovskog ili ranotiberijevskog doba.⁶³ Da bi objasnio vremensku razliku od oko dva desetljeća u stilskim i modnim detaljima portreta, N. Cambi predlaže mogućnost da je žena ispunila testament nakon muževljeve i bratove smrti, a ona se dala prikazati na sebi suvremen način.⁶⁴ U tom slučaju stela je iz početka I. st. Natpis iz dva ulomka A 5205, u kojem se spominje Lucije Barbije veteran XI. legije C.p.f. lako datiramo u vrijeme između 42. i 68. g. kada legija prelazi u Italiju.⁶⁵

Brojni nadgrobní natpisi iz I. st. nađeni duž čitave sjeverne nekropole upućuju na njeno rano funkcioniranje. Poneki od njih sadrže podatke o veličinama grobnih areala i dodatan su pokazatelj organiziranosti dijela sjeverne nekropole na potezu od položaja Martinčevo, zatim sjeverno od *Urbs vetusa* od istočnih gradskih suburbija već od samog početka I. st. n.e. *Terminus ante quem non* početka ukapanja predstavljaju stela Gaja Utija, statue Lolije Sekunde i muškarca i stela s portretima s položaja Martinčevo i drugi spomenici. Nešto je teže utvrditi da li je takva situacija i na zapadnom potezu prema amfiteatru i do spoja sa zapadnom nekropolom, jer je tu registriran mali broj ranih natpisa.

Sljedeći već spomenuti, kao i neki drugi natpisi sadrže podatke o veličini grobnih areala. Na natpisu A 1034 dimenzije parcele iznose IN F (ronte) P(edes) XXX IN AGR(o) P(edes) LXV. Na ulomku stele A 3535, nadenom na zemljištu braće Parać blizu amfiteatra na k. č. 4057 ili 4058, ostala je sačuvana dimenzija.../ IN F(ronte) P(edes) XV.⁶⁶ S istog položaja je i natpisni ulomak A 3931, sa sačuvanom dimenzijom IN FR(onte) P(edes) X/...⁶⁷ S čestica 4054 i 4055 velika je stela A 4654, koja sadrži dimenzije grobnog areala IN FRONTE P(edes) XV, IN AGRO P(edes) XV, kao i podatak da je pristup grobu širok četiri stope.⁶⁸

⁶² I s t i, nav. dj., str. 66. Na takvu dataciju ukazuje nedostatak počasne titule legije, nedostatak sigli DM, nedostatak kognomena i postojanje završne formule HSE.

⁶³ M. A b r a m i ć, »Spomenici iz bedema stare Salone«, *VAHD*, str. 56 i d., tab. V i VI, 1; *Vodilč - Arheološki muzej u Splitu*, Split, 1973, str. 13, kat. br. 18 (N. C.), tab. V.

⁶⁴ N. C a m b i, »Suvremeno i zakašnjelo prihvaćanje stilskih, modnih i strukturalnih karakteristika na nadgrobnini stelama u Dalmaciji«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 28(15), 1988/89, str. 37 i d., tab. 1; gdje donosi pripadajuću literaturu.

⁶⁵ F. B u l i ć, »Trovamenti antichi nelle mura...«, str. 40.

⁶⁶ *Bull. dalm.*, 29, 1906, str. 231.

⁶⁷ *Bull. dalm.*, 30, 1907, str. 141.

⁶⁸ Vidi bilj. 60.

U blizini *Porta suburbia II* pronađena su tri fragmenta jedinstvenog nadgrobnog spomenika, s navedenim dimenzijama IN F(ronte) P(edes) XII, IN AĠ(ro) P(edes) XVI.⁶⁹ Na natpisu B 684, za koji sm pretpostavili pripadnost sjevernoj nekropoli, sačuvane su smo sigle in f(ronte) p(edes) /... IN AĠ(ro) P(edes).../.⁷⁰ Unutar *Urbs orientalis*, točno uz *Porta suburbia II*, u kamenoj gomili pronađen je mali natpisni ulomak A 3886, koji vrlo vjerojatno potječe s jednog od grobnih areala sjeverne nekropole. Čitamo dimenzije in fr p.../X IN AĠ(ro)/ p...⁷¹ Ulomak A 3963 iz sjeverne nekropole dislociran je uz sjeverne bedeme, unutar *Urbs vetus*. Podatak o dimenzijama *locusa* sačuvan je samo u nekoliko slova: .../FR(onte) P(edes) X/...⁷²

Natpis A 3074, za mjesto nalaza kojeg se navodi preopćeniti podatak da je sa zemljišta Parać, možda je tkd. iz dijela nekropole između Martinčeva i *Porta suburbia I*, jer godina nalaza odgovar vremenskom periodu kada je na spomenutim česticama spomenute obitelji pronađena velika količina sepulkralnog materijala. Dimenzije navedene na tom ulomku su in fr/ P(edes) XII IN/ ag p...⁷³

Na zapadnoj nekropoli veličine *in agro* grobnih areala vrlo su ujednačene; one navedene na natpisima iznose između XX i XXX stopa i odlično odgovaraju dimenzijama *in agro* istraženih areala, čija dužina zidanih stranica redovito iznosi između 6 i 9 metara. Analogno, na dijelu sjeverne nekropole, sudeći prema natpisima A 4654 i A 3535, čini se da su parcele mnogo manje, dimenzija *locusa (hortus)* bila je oko 12 (15) sa 15 stopa. Unaprijed isplanirani broj i veličina parcela na zapadnoj nekropoli određivali su broj i veličinu vrata, prolaza i drugih arhitektonskih elemenata, i obrnuto. Zbog toga su dimenzije parcela dosta ujednačene. Analogno tome, ujednačene veličine grobnih areala navedene na natpisima sjeverne nekropole (osim na natpisu A 1034, koji je nešto kasnijeg postanka) ukazuje da je ona bila planski organizirana i izgrađena.

Činjenica da se najkasniji natpis sa sadržanim dimenzijama grobnih areala neke od salonitanskih nekropola nalazi na jednom ranom sarkofagu iz druge polovine II. st.,⁷⁴ dodatan je pokazatelj kako u tom periodu u

⁶⁹ F. B u l i ć, »Mano di statua di bronzo trovata a Salona«, *VAHD*, 47-48, 1924-25, str. 52-53.

⁷⁰ I s t i, »Scavi nelle basiliche urbane di Salona durante ali anni 1907, 1908, 1909«, *Bull. dalm.*, 35, 1912, str. 22.

⁷¹ I s t i, »Iscrizioni Inedite trovate nelle macerie delle rovine di Salona lungo la ferrovia campestre nell a. 1907«, *Bull. dalm.* 31, 1908, str. 34.

⁷² *Bull. dalm.*, 32, 1909, str. 60.

⁷³ *Bull. dalm.*, 25, 1902, str. 137.

⁷⁴ N. C a m b i, *Sarkofazi na istočnoj jadranskoj obali (III- VII st.)*, Split, 1975. (disertacija-neobjavljeno), str. 298.

Saloni dolazi do destrukcije grobnih areala, zbog potreba hitne izgradnje bedema, te od djelomičnog negiranja starog arhitektonskog okvira nekropola u procesu horizontalnog širenja inhumiranih ukopa izvan granica prvobitnih grobnih parcela.⁷⁵ Očito su za »zlatnog« doba sarkofaga, a to je III. st., nekropole reorganizirane u odnosu na stanje iz I. st., a grobni areali su znatno promijenili izgled. Rijetki nadgrobni natpisi iz I. st., i nedostatak podataka o dimenzijama grobnih areala ukazuju nam da na »zapadnom« potezu sjeverne nekropole (zapadno od *P. suburbia I*) zaista nije bilo organizirane nekropole tijekom I. st., već smo pojedinačni ukopi. Taj segment, prema amfiteatru, sačinio je jedinstvenu i neprekinutu cjelinu s preostalim »istočnim« dijelom sjeverne nekropole u toku drugog stoljeća, o čemu nam govore nalazi tog perioda duž spomenutog poteza.

Prilikom istraživanja amfiteatra nađena je velika količina epigrafičkog materijala, za koji je teško utvrditi da li potječe baš iz sjeverne nekropole.⁷⁶ Ipak, treba spomenuti da su nađeni i natpisi I. (A 4306)⁷⁷ i II. (A 4303)⁷⁸ stoljeća. U drugo stoljeće datirane su tri urne gladijatora, nađene na k. č. 3947/2: Kvinta sekutora A 1593,⁷⁹ poklopac urne nepoznatog retijara A 1594⁸⁰ i urna Rapida retijara A 1636.⁸¹ Urna retijara Telonika A 5503, nađena prilikom istraživanja lokaliteta Kapljuč 1922. g.,⁸² kao i urna Placentina retijara A 174,⁸³ sekundarno uzidanu u kuću I. Paraća, iz istog su vremena. Spomenuti natpis A 9 centuriona Tit Flavija Pomponijana također je iz II. st.⁸⁴

⁷⁵ O ovim procesima Ž. M i l e t i ć, nav. dj., str. 64-65 i 68- 69.

⁷⁶ Vidi bilj. 9.

⁷⁷ F. B u l i ć, »Escavi dell'anfiteatro romano di Salona negli anni 1909-12 e 1913-14«, *Bull. dalm.*, 37, 1914, str. 34.

⁷⁸ I s t i, nav. dj., str. 33. Spominjanje diviniziranog Hadrijana znači da je natpis podignut nakon njegove smrti 138. god., odnosno natpis je iz sredine II. st.

⁷⁹ *Bull. dalm.*, 13, 1890, str. 97, br. 56; *Recherches à Salone II*, str. 87, br. 28, sl. 40; *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, Novi Sad, 1979, str. 265-266, br. 553.

⁸⁰ *Bull. dalm.*, 13, 1890, str. 163, br. 95; *Recherches à Salone II*, str. 87, br. 27, sl. 40,27 i 41,2; *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, Novi Sad, 1979, str. 269, br. 561.

⁸¹ *Bull. dalm.*, 14, 1891, str. 52, br. 22; *Recherches à Salone II*, str. 85, br. 24, sl. 40,24; *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, Novi Sad, 1979, str. 270, br. 562.

⁸² *Recherches à Salone I*, str. 162 i d., br. 21, sl. 173;

Recherches à Salone II, str. 85, br. 25, sl. 40,25; *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, str. 266, br. 554; *Vodič - Arheološki muzej u Splitu*, str. 18, br. 29.

⁸³ *CIL III 2127; Recherches à Salone II*, str. 85, br. 23, sl. 40,23 i 41,3; *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, Novi Sad, 1979, str. 263-264, br. 551.

⁸⁴ Vidi bilj. 14.

S lokaliteta Martinčevo potječe titulus A 5224 iz drugog stoljeća, s natpisom uklesanim u tabuli ansati, dviju oslobođenica, koje su slobodu stekle u isto vrijeme, jer i majka i kći nose carski gentilicij Aelius.⁸⁵ U blizini je pronađen nadgrobni cipus A 5223 Gaja Nertonija Sperata, rodod Dačanina, kojem je terminus post quem Trajanovo osvajanje Dacije.⁸⁶ Na lokalitetu Kapljuč naden je gornji dio očito monumentalne stele A 4867 jednog vojnika I. belgijske kohorte, koja je u Dalmaciju došla oko 100. g.⁸⁷

Čini se da je na sjeveroj nekropoli moguće utvrditi još jedno strukovno groblje osim gladijatorskoga. Koncentracija natpisa ukazuje nam da oko *Porta suburbia I* kao i kod *Porta Andetria* možemo pretpostaviti postajanje jednog ili više grobnih areala na kojima su se pokapali isključivo vojnici VII. legije, vjerojatno detaširani na službu u Salonu iz njihova logora u Tiluriju.

Tako je na Martinčevu (k. č. 4058) naden natpis Tita Sabina, veterana VII. legije,⁸⁸ a s obližnjih čestica 4954 i 4055 potječe ulomak velike stele Lucija Aruncija, veterana VII. legije.⁸⁹ Oba spomenika nastala su prije 42. g. i sigurno su nađena približno svojim prvobitnim položajem i nekropoli, jer su na površinu zemlje izbačeni arheološkim istraživanjem ili dubokim krčenjem zemlje kojim se pripremalo zemljište za sadnju vinove loze. Na istom potezu groblja pronađen je i manji natpisni ulomak A 2111, za koji se navodi da je s neke čestice »istočno od amfiteatra«. Na njemu se spominje VII. (?C.p.f.) legija.⁹⁰ Prilikom istraživanja lokaliteta Kapljuč pronađen je velik broj nadgrobni spomenika upotrebljenih sekundarno u arhitekturi kasnijih grobova i bazilike; tako i natpisi A 5063 i A 5054 na kojima je spomenuta legija VII C.p.f.⁹¹ Zbog blizine *Porta suburbia I* (stotinjak metara) čini se vrlo vjerojatnim da potječu s položaja na kojima su otkriveni prethodno navedeni natpisi. Treba spomenuti i natpis A 3150, koji je sekundarno uzidan u kuću braće Parać, uz sjeverozapadne zidove amfiteatra, za koji nije isključeno da je s istog položaja, kad se zna da su braća Grgo i Stjepan Parać vlasnici zemljišta uz *Porta suburbia I*.⁹²

⁸⁵ F. B u l i ć, »Trovamenti antichi nelle mura...«, str. 44- 45. natpis je iz doba Hadrijana ili Antonina Pija.

⁸⁶ I s t i, nav. dj., str. 43-44.

⁸⁷ *Recherches à Salone II*, str. 158, br. 7; J. J. W i l k e s, nav. dj., str. 141 i 472.

⁸⁸ *CIL III* 2048; F. L a n z a, *Antiche lapidi Salonitane inedite*, Zadar, 1850, str. 78, br. 50.

⁸⁹ F. B u l i ć, »Trovamenti antichi ad Est dell anfiteatro a Salona«, *Bull. dalm.*, 37, 1914, str. 66.

⁹⁰ *Bull. dalm.*, 18, 1895, str. 216.

⁹¹ *Recherches à Salone II*, str. 157-158.

⁹² *Bull. dalm.*, 26, 1903, str. 193.

Uz suburbana vrata nađen je i natpis iz dva ulomka A 5205, koji prema sačuvanim dimenzijama očito pripada velikoj arhitektonskoj steli, s natpisom Lucija Barbija, veterana XI. legije C.p.f.,⁹³ a u neposrednoj blizini sjeveroistočno od amfiteatra na k. č. 3936 manji ulomak natpisa A 3209 kvalitetnih slova, sačuvanih sigla C.P./f., dio nadgrobnog spomenika nekog vojnika VII. ili XI. legije, nastao nakon 42. g.⁹⁴

Zbog poznate uredbe o zabrani pokapanja unutar urbanog tkiva, dijelovi nekropola unutar *Urbs orientalis* i *Urbs occidentalis* trebali bi prestati funkcionirati nakon podizanja bedema 170. g. Međutim, dok se brojni nadgrobni spomenici unutar *moenia* mogu datirati prije tog datuma, nekoliko primjeraka navode na mogućnost da postoje izuzeci od tog pravila. Fragment prednje plohe sarkofaga B 680, s prikazom žena pri radu, nađen je u pločniku ulice koja vodi kroz *Porta suburbia II*, a datiran je u III. st.⁹⁵ U blizini, u popločanju te iste ceste s južne strane episkopalnog centra nađen je veći dio prednje strane sarkofaga A 5181, s prikazom erota koji podržava tabulu ansatu. Datira se okvirno u III. s.⁹⁶ Treba spomenuti natpis na prednjoj plohi sarkofaga A 4526 koji F. Bulić na temelju jezičnih osobitosti datira u IV.st., ali N. Cambi predlaže II. st.⁹⁷

Spomenuta dva fragmenta nisu nađena na njihovim prvobitnim mjestima na nekropoli, pa bi se njihova pojava unutar grada u III.st. mogla objasniti prenošenjem s udaljenijih mjesta, ali nekoliko nadgrobničkih spomenika iz zapadnog gradskog proširenja nastalih poslije 170. g. nađena su *in situ* u zapadnoj, odnosno sjevernoj nekropoli. C. Lanza je 1825. g. iskapao unutar grada, između amfiteatra i ceste Split-Trogir, a osim olovnih cijevi, votivne are Sola, natpisa i novca, otkriven je i sarkofag s prikazima godišnjih doba A 148=D 20 (*CIL* III 2353), približno na k. č. 4094, odnosno u okviru zapadne nekropole.⁹⁸ Lijevo od natpisa u kojem se spominju

⁹³ F. B u l i ć, »Trovamenti antichi nelle mura...«, str. 40.

⁹⁴ *Bull. dalm.*, 27, 1904, str. 53.

⁹⁵ F. B u l i ć, »Scavi nelle basiliche urbane di Salona durante gli anni 1907, 1908, 1909«, *Bull. dalm.*, 35, 1912, str. 6, tab. I; *Vodič - Arheološki muzej u Splitu*, Split, 1973, str. 19, br. 33, tab. 6; F. B u l i ć, »Un bassorilievo rappresentate donne occupato al lavoro«, *Bull. dalm.*, 35, 1912, str. 51 i d.

⁹⁶ F. B u l i ć, »Escavi a sud delle basiliche urbane di Salona«, *VAHD*, 47-48, 1924-25, str. 58; N. C a m b i, *Sarkofazi na istočnoj jadranskoj obali (III-VII st.)*, Split, 1975 (doktorska disertacija - neobjavljeno), str. 338-339.

⁹⁷ N. C a m b i, nav. dj., str. 298, navodi da je natpis na sarkofagu nastao u doba kad se još nisu razvile natpisne forme uobičajene za ovaj tip spomenika. *Usp. Bull. dalm.*, 39, 1916, str. 114. Natpis je nađen na k. č. 3759 jugoistočno od *Porta Caesarea*.

⁹⁸ F. L a n z a, *Monumenti Salonitani inediti*, Vienna, 1856, str. 30-31; I s t i, *Antiche lapidi Salonitane inedite*, Zadar, 1850, str. 4 i d., uz natpis br. II (»Deo Invicto...«) navodi da je la ara (prema tome i sarkofag četiri godišnja doba) pronađena ispod vinograda Gašpić. Na tab. I u F. L a n z a, *Monumenti...*, jedina oznaka za vinograd u području između ceste i vinograda poklapa se s k. č. 4094.

Homonea Zosima i njen suprug Septimije Lucije prikazane su personifikacije Zime i Proljeća, a desno Ljeta i jeseni. Sarkofag je datiran u III, odnosno drugu četvrtinu trećeg stoljeća.⁹⁹

Prilikom Lanzinih iskapanja 1826. g. na lokalitetu Martinčevo pronađen je natpis A 237 (*CIL* III 2008) Aurelija Martijala, vojnika I. italske legije. Iz brojnih natpisa vidljivo je da je jedan njen odjel detaširan iz Mezije Inferior i stacioniran u Saloni u ranom trećem stoljeću, kada i datiramo natpis.¹⁰⁰ Mali sarkofag djevojčice Klodije Sekundine A 4658 otkriven je 1914. g. na k. č. 4054 ispod velike kamene gomile.¹⁰¹ Standardni oblik ovog salonitanskog tipa sarkofaga, s velikom tabulom koja dijeli prednju stranu na tri dijela, oblik imenske formule bez filijacije, očev *cognomen Aurelius*, kao i formulacija natpisa - elementi su za njegovo datiranje na sam kraj II. ili u III. stoljeće. Ovakvu dataciju potvrđuje i gotovo istovjetan natpis A 2820 (*CIL* III 2290+8618) na sarkofagu Klodija Sekundina, očito brata ove Klodije Sekundine, koji je nađen uzidan kao spolij u jednu kuću u Kaštel-Sućurcu.

U blizini je pronađen još jedan mali sarkofag A 4744, djevojčice Primaе, koji je sudeći po dubini u kojoj je bio pronađen stajao približno na svom prvobitnom mjestu na nekropoli. Okvirno ga datiramo u III. st.¹⁰²

Još jedna potvrda ukapanja unutar urbanog areala Salone je i otkriće 12 inhumiranih ukopa u dijelu zapadne nekropole unutar zidina do zapadnih gradskih vrata, prilikom istraživanja na trasi zaobilaznice 1986/87. g.¹⁰³ I bez analize sitnog materijala, već osnovnim uvidom u odnose s paljevinskim ukopima, čini se da sve te skeletne grobove neće biti moguće odrediti u doba prije 170. g.

Koji su razlozi kršenja odredbe o zabrani ukapanja unutar grada, koja je prije svega higijenskog karaktera? Treba istaći da je gradnja bedema bila uvjetovana iznenadnom opasnošću zbog barbarskih provala na sjeverne granice Carstva i zbog toga je izvedena najvećom mogućom brzinom, koristi

⁹⁹ Vodič - Arheološki muzej u Splitu, Split, 1973, str. 16-17, br. 21; N. C a m b i, »Personifikacije godišnjih doba na spomenicima Salone«, *VAHD*, 62, 1960, str. 60-62, br. 11; datiranje na str. 66 i d., osobito str. 75.

¹⁰⁰ F. L a n z a, *Antiche lapidi Salonitane inedite*, Zadar, 1850, str. 70, br. 43; J. J. W i l k e s, nav. dj., str. 119.

¹⁰¹ F. B u l i ć, »Trovamenti antichi ad Est dell'anfiteatro a Salona«, *Bull. dalm.*, 37, 1914, str. 67.

¹⁰² I s t i, »Inscrizioni Inedite«, *Bull. dalm.*, 44, 1921, str. 27-28.

¹⁰³ J. M a r d e š i ć, »Izvrještaj o zaštitnim arheološkim radovima na trasi splitske zaobilaznice kroz Salonu 1986/87«, *Mogućnosti*, 3-4, Split, 1988, str. 310. B. K i r i g i n - J. L o k o š e k - J. M a r d e š i ć - S. B i l i ć, »Salona 86/87, preliminarni izvještaj sa zaštitnih arheoloških istraživanja na trasi zaobilaznice u Solinu«, *VAHD*, 80, 1987, str. 29 i.d., plan 7.

se već gotovi materijal poput blokova *murazza*, nadgrobnih i javnih spomenika. Obrambeni sustav bedema zaštićuje suburbane četvrti na istoku i zapadu gradske jezgre, koristeći pri tom postojeće umjetne objekte (akvedukt, amfiteatar), kao i prirodne oblike (tok rijeke *Salon*, morsku obalu, uzvišenja....), koji čine glavnu odrednicu za odabir smjera njegove gradnje. Zbog toga krajem II. st. unutar nove, velike Salone bilo je i izvan pomerija velikih neizgrađenih prostora, koji su formalno, zbog okruženja bedemima, bili dio grada, a u stvarnosti još neurbanizirani. Dva stoljeća nakon Ciceronova navoda o zabrani ukapanja unutar grada doba je velikih previranja u rimskom društvu, kada su neka nova kulturna strujanja, moralne norme i drugi običaji, iz nama još nepoznatih razloga u urbanom okruženju kakvo je spomenuto, dopustile mogućnost postojanja ukapanja, iako u mnogo manjoj mjeri.

Ukopi sjeveroistočno od Salone

Na prostoru privatnog zemljišnog kompleksa¹⁰⁴ izgrađene su u neko kasnije vrijeme bazilike episkopalnog centra. Iako podignut na periferiji istočnog gradskog proširenja (*Urbs orientalis*), kršćanski kulturni centar je ujedno na njegovu najdominantnijem mjestu, uz glavno salonitansko raskršće, u blizini lokaliteta Kapljuč i Manastirine, gdje su iznad mjesta ukopa mučeničkih kostiju podignute velike cemeterijalne bazilike. S južne strane episkopalni centar je oivičen »zaobilaznicom« *Urbs vetusa*, koja se stotinjak metara istočnije od *Porta suburbia II* spaja s glavnom salonitanskom uzdužnom komunikacijom, s *via principalis*, odnosno s *via Gabiniana*. Odatle se dijeli i cesta koja preko lokaliteta »Pet mostova« izbija na južne gradske bedeme, preko Otoka prelazi Jadro i teče prema Epetiju.

Značenje i starost gradske ulice s istočne strane kulturnog centra vidljiva je iz postojanja *Porta suburbia III*, koja su ostavljena kao propust za nju u bedemima nakon obzidivanja istočnih suburbija. Ona dalje ide u ager, u pravcu sjevera, povezujući *vicuse*, *paguse* i druge naseljene točke sa Salonom.¹⁰⁵ Zbog izuzetne graditeljske aktivnosti uništeni su tragovi prethodne nekropole ili pojedinačnih ukopa duž ovog poteza ceste, a za

¹⁰⁴ F. B u l i ć, »Scavi nelle basiliche urbane di Salona durante gli anni 1907, 1908, 1909«, *Bull. dalm.*, 35, 1912, str. 24-25, natpis B 715; B. G a b r i j e v i ć, »Dva priloga poznavanju urbanističkog razvoja antike Salone«, *VAHD*, 53, 1950-51, str. 155-158. Točne k. č. na kojima je natpis nadene su 18771 i 38773.

¹⁰⁵ Još jednom treba naglasiti kontinuitet prahistorijskih komunikacija na području Salone kroz rimsko razdoblje i kasnije, te njihovo značenje u oblikovanju tastera historijske Salone. O tome: E. D y g g v e, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Izabrani spisi, Split, 1989, str. 27, tab. I, 5; N. C a m b i, »Salona i njene nekropole«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 25(12), 1985-86, str. 62-64.

dislocirane nadgrobnje natpise nađene prilikom istraživanja episkopalnog centra, teško je kazati iz koje od obližnjih nekropola potječu.¹⁰⁶

Nakon prolaska komunikacije kroz *Porta Capraria*, duž nje vidljiv je pravocrtni »pojas« poganskih grobnih nalaza preko k. č. 10, između čestica 121/3 i 121/4, preko k. č. 121/1 do čestica 160/2 i 161. Na k. č. 10 u kutu s k. č. 121/3 i 121/4 prilikom sadenja američke loze izbačena je na površinu zemlje stela A 4820.¹⁰⁷ Na susjednoj čestici, u rovu iskapanom za vodovod tvornice »Jugovinil« nađene su četiri okrugle kamene urne A V(aria) 2901-294 i poklopac kvadratne urne.¹⁰⁸ Na čestici 121/1 u više navrata otkriveni su nadgrobnji natpisi. Titulus A 225 datiran je u I. st., a stela A 2295+A 2840 u drugo.¹⁰⁹ Još sjevernije, istočno od bazilike, na k. č. 160 pronađene su dvije stele.¹¹⁰ Na istom području u podu mauzoleja otkrivena je poklopica groba s mozaikom dječaka Tita Aurelija Aurelijana, datirana u II. stoljeće.¹¹¹

Na lokalitetu Manastirine zabilježeni su brojni poganski sepulkralni natpisi, razasuti nepravilno na površini oko 100x150 m.¹¹² Dislocirani su sa svog prvobitnog položaja na poganskom groblju, koje je očito prethodilo starokršćanskom i upotrebljeni su kao običan materijal u grobnoj ili crkvenoj

¹⁰⁶ Za poganske nadgrobnje natpise nađene u području episkopalnog centra v. F. B u l i ć, »Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante gli a. 1905 e 1906«, *Bull. dalm.*, 29, 1906, str. 113 i d.; I s t i, »Scavi nella basiliche urbane di Salona durante gli anni 1907, 1908, 1909«, *Bull. dlm.*, 35, 1912, str. 3 i d. Dio materijala Bulić je pronašao u gomili preostaloj od Carrairnih iskapanja 1846. g.

¹⁰⁷ *Bull. dalm.*, 44, 1921, str. 34.

¹⁰⁸ D. R e n d i ć - M i o č e v i ć, »Neue Funde in der altchristlichen Nekropole Manastirine in Salona, *Archaeologia Jugoslavica*, 1, 1954, str. 53 i dr. Prilikom kopanja rova za drugi vodovod 1978. g. nađeni su natpisi i jedan lijepi poklopac urne, koji još nisu objavljeni; v. N. C a m b i, »Salona i njene nekropole«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 25(12), 1985-86, str. 95.

¹⁰⁹ Teren je vlasništvo obitelji Zorac. *Bull. dalm.*, 7, 1884, str. 88, br. 15 (sarkofag A 832). Na granici prema k. č. 122/1 (vlasnik obitelj Vrgoč) iz kamene gomile izvučeni su natpisi A 2254, A 2280, A 2285, A 2295+A 2840, kao i fragmenti statua i reljefa. R. E g g e r, *Forschungen in Salona II* (dalje: *Forschungen in Salona II*), Wien, 1926, str. 67, br. 5 i 12.

¹¹⁰ *Bull. dalm.*, 22, 1899, str. 92, natpis A 2653; *Bull. dalm.*, 22, 1899, str. 33, A 2594. Taj natpis Egger datira u III. st., *Forschungen in Salona II*, str. 69, br. 32.

¹¹¹ E. D y g g v e, nav. dj., str. 94, tab. V, 24. *Vodič - Arheološki muzej u Splitu*, Split, 1973, str. 22, br. 37, tab. 7; N. C a m b i, »Salona i njene nekropole«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 25(12), 1985-86, str. 97, sl. 19. U istom mauzoleju nad grobnim komorama pronađeno je još nekoliko nadgrobnih ploča, objavljena je jedna *tesella*, v. E. D y g g v e, nav. dj., str. 94, tab. V, 25; kao i natpis u lošem distihu (?), v. B. G a b r i č e v i ć, »An unknown latin formula asking respect for the grave«, *VAHD*, 65-67, 1963-65, Split, 1971, str. 137 i d.; D. R e n d i ć - M i o č e v i ć, *Carmina epigraphica*, Split, 1987, str. 178-179; E. M a r i n, *Starokršćanska Salona*, Zagreb, 1988, str. 88, tab. V i VI.

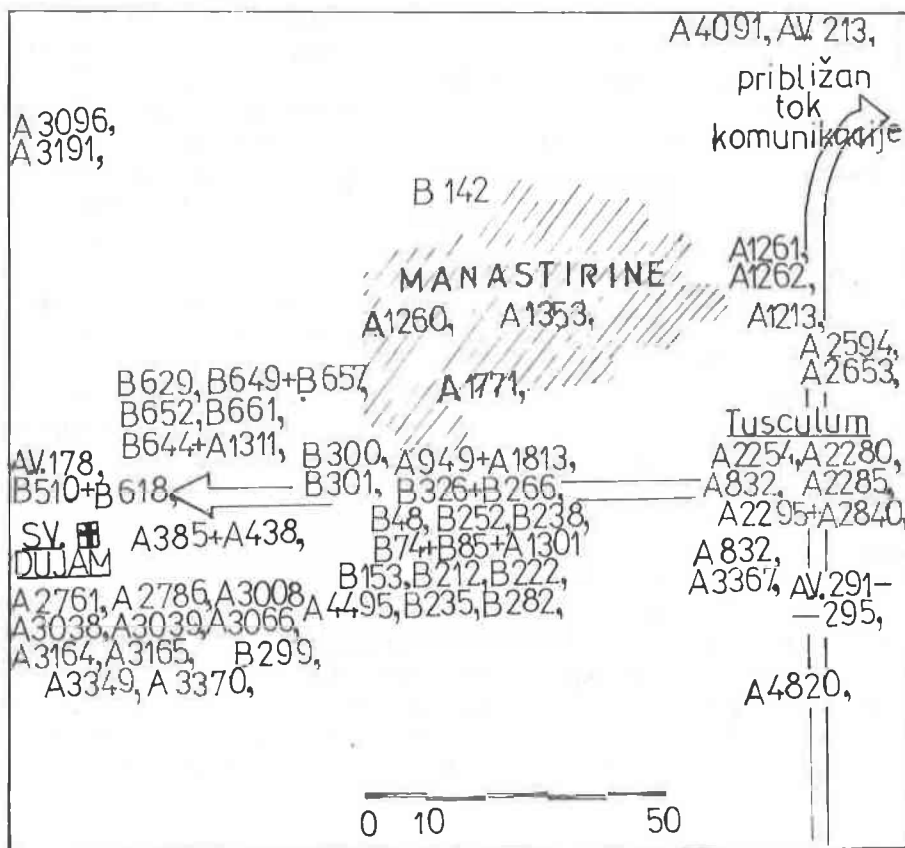
¹¹² Poganski natpisi iz Manastirina objavljeni su u *Forschungen in Salona II*, str. 67 i d.

arhitekturi. Pogleda li se mjesto nalaza onih nadgrobnih natpisa i ostalog materijala poganske nekropole, za koje se s određenom sigurnošću može utvrditi njihov prvobitni položaj (stele izbačene iz veće dubine krčenjem zemljišta za vinograd, urne i drugi materijal pronađen prilikom kopanja kanala za vodovod i sl.), te ako se uspoređi s koncentracijom nalaza na određenim površinama, tada postaje vidljiv »pojas« ukapanja širine pedesetak metara s južne strane bazilike. On se pruža od k. č. 21¹¹³ i susjednih k. č. (40, 41, 42/4 i 43/1) u blizini Kapele Sv. Dujma jugozapadno od bazilike,¹¹⁴ preko raseparcelizirane čestice 116 južno od bazilike,¹¹⁵ do k. č. 121 i 160 jugoistočno, odnosno istočno od bazilike, gdje se spaja s ukopima i komunikacijom iz pravca suburbanih vrata (sl. 5).

¹¹³ Na k. č. 21, vlasništvo Joze-Kljakovića Šantića, uz Kapelu Sv. Dujma, poljskim radovima pronađeni su brojni natpisni ulomci, a sljedeći imaju poganski i nadgrobnii karakter: *Bull. dalm.*, 23, 1900, str. 202 i 203, A 2761, A 2786; *Bull. dalm.*, 24, 1901, str. 201 i 202 i *Bull. dalm.*, 25, 1902, str. 52, natpisi A 3008, A 3066, A 3038, A 3039; *Bull. dalm.*, 27, 1904, str. 157, A 3164 i A 3165; *Forschungen in Salona II*, str. 70, br. 52, A 3349.

¹¹⁴ U blizini Kapele Sv. Dujma još su pronađeni ulomci natpisa A 385+A 438 (*CIL* III 9433+9436). Na k. č. 42/4 v. *Bull. dalm.*, 30, 1907, str. 18 i d., natpisi B 629, B 649+B 657, B 652, B 661. Na k. č. 42/1 nađeni su: B 301 i B 300 (*Bull. dalm.*, 23, 1900, str. 199 i d.). Između k. č. 42/1 i 116 nađen je natpis B 326+B 266; v. *Bull. dalm.*, 21, 1898, str. 28 i *Bull. dalm.*, 23, 1900, str. 199. S k. č. 41 je natpis B 299 (*Bull. dalm.*), 23, 1900, str. 199.). Na k. č. 43/1 nađen je natpis B 510+B 618 (*Bull. dalm.*), 29, 1906, str. 178 i 182).

¹¹⁵ Južno od bazilike i na k. č. 116 (ova dva pojma uglavnom se podudaraju) pronađeni su sljedeći natpisi: *Bull. dalm.*, 20, 1897, str. 14, B 252; *Forschungen in Salona II*, str. 70 i d., br. 54, 55, 47, 64, (B 235, B 153, B 74+A 1301+B 85, B 212); *Bull. dalm.*, 7, 1884, str. 114, br. 54 (B 48); *Bull. dalm.*, 20, 1897, str. 82, B 238; *Bull. dalm.*, 16, 1893, str. 34 i *Bull. dalm.*, 7, 1884, str. 161, A 949+A 1813; *Bull. dalm.*, 15, 1892, str. 18, B 222. Na k. č. 116/2 nađen je natpis B 282 (*Bull. dalm.*), 21, 1898, str. 31); na k. č. 116/3 natpis A 4495 (*Bull. dalm.*), 38, 1915, str. 24).

Slika 5

Nekoliko natpisa iz ovog pojasa je datirano. Fragment natpisa A 3008 i dio titulusa A 3066 Egger datira u II. stoljeće.¹¹⁶ Vrlo je rani natpis na ulomku stele A 3164 što ga jedna oslobođenica podiže svom patronu Gaju Pinariju Skarpu, veteranu VII. legije i svom sinu.¹¹⁷ U II. st. Egger određuje titulus A 483+A 385 (*CIL* III 9433+9436) i ulomak natpisa B 661;¹¹⁸ a u treće donji dio stele B 649+B 657, ulomak stele B 652, dio titulusa B 629, titulus A 1311+B 644, kao i natpis B 300 (*CIL* III 14747), te fragment sarkofaga B 326+B 266.¹¹⁹ Iz druge pol. III. st. je titulus B 301 (*CIL* III 14738) nekog Alogija, čiji je signum Saksonijo.¹²⁰ I nalaze s k. č. 116 Egger datira uglavnom u 3. st.¹²¹

Poganski sepulkralni natpisi na ostalim površinama kršćanskog cemetrijalnog kompleksa sporadični su u odnosu na njihov broj u spomenutom pojasu.

Od Manastirina u blagom luku, prvo istočno pa sjeveroistočno, sve do strmih obronaka Kozjaka i Markezine grede, na karti grobnog materijala vidljiva je koncentracija nalaza vezanih uz poganske ukope. Osamdesetak nadgrobnih natpisa, uglavnom cjelovitih, urne i drugi karakterističan materijal, nalazi se u širini stotinjak metara duž ovog luka dužine 1,5-2 kilometra, izvan kojeg je na karti izrazita bjelina, nedostatak nalaza. Ovakvo gravitiranje ukapanja duž jedne linije moglo je uzrokovati samo postojanje komunikacije-cesta, koja je povezivala naseljene točke u ageru i duž koje su se, ili u njenoj neposrednoj blizini, vršila ukapanja u grobljima raznih veličina i formirale grobne parcele. Dugotrajno višestoljetno ukapanje vjerojatno je dovelo do širenja pojedinih groblja, njihove veće gustoće i stvaranja privida gotovo organizirane nekropole duž ceste, čije je »izvoriste« kod *Porta Capraria* i koja se kreće kroz ager prema istočnim obroncima *Mons Capris* (sl. 6).

¹¹⁶ *Forschungen in Salona II*, str. 68, 14 i 17.

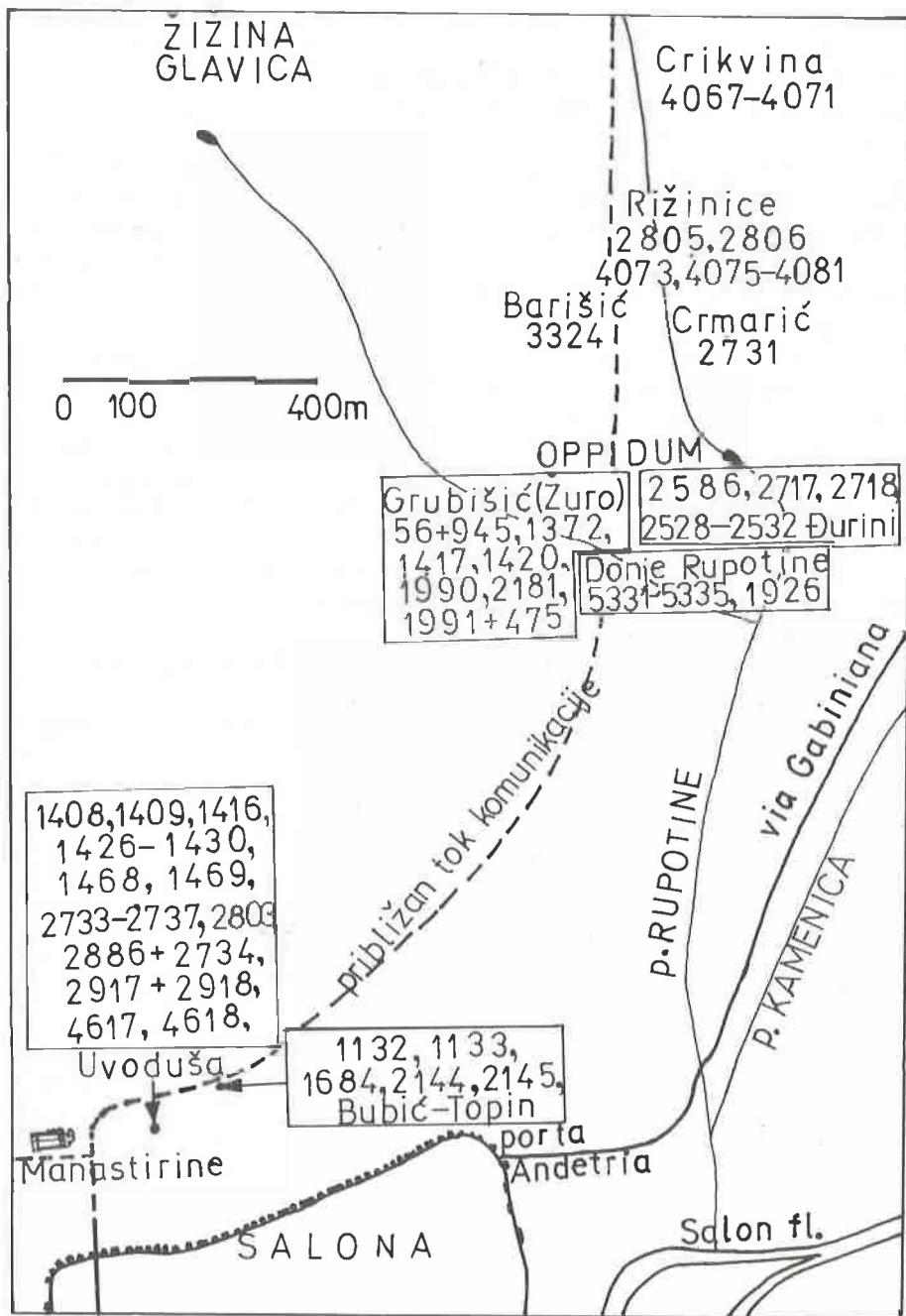
¹¹⁷ Nav. dj., str. 67, br. 2. Natpis je nastao prije 42. g.,

¹¹⁸ Nav. dj., str. 68, br. 19 i 22.

¹¹⁹ Nav. dj., str. 69, br. 32; str. 70, br. 40 i 45; str. 71, br. 53, 60 i 66.

¹²⁰ Nav. dj., tr. 68-69, br. 27

¹²¹ Vidi bilj, 115.

Slika 6

Nameće se pitanje, kakvog je karaktera aglomeracija (ili više njih) uz koju možemo vezati ovako veliku količinu poganskih grobnih nalaza, koji su nam omogućili rekonstruirati tok jedne važne komunikacije u ageru. Problem rješava nedavno otkriće velikog utvrđenog gradinskog naselja na području Donje Rupotine, oko 1,5 km sjevernije od antičke Salone.¹²² Radi se o ilirskom *oppidumu* sa zidinama iz 3-2 st. p. n. e., vjerojatno delmatskoj Saloni ili jednoj od Salona kojih je moglo biti više. Spomenutu komunikaciju od *Urbs vetusa* i dio ukopa duž nje treba vezati uz još jedno naselje (gradinu), na Žižinoj glavici, više od kilometar sjeverozapadno od velike gradine u Donjoj Rupotini.¹²³

130 km istočno od Manastira je lokalitet Uvoduša, zemljišta na kojem je poljskim radovima izbačena veća količina epigrafičkog nadgrobnog materijala,¹²⁴ vjerojatno iz grobnog areala u posjedu jedne obitelji. Naime, na toj k. č. nađeno je nekoliko stela na kojima se spominju članovi obitelji Bebilija. U natpisu A 1426 spominje se Bebilija Prima; stelu A 1427 dva oslobođenika podižu Luciju Bebiliju Epafroditu, a stelu A 1429 Bebiliji Haridi podižu alumni Satyrus i Prepusa.¹²⁵ Zajedno s još desetak stela i nekoliko ulomaka sarkofaga nađenih na ovom lokalitetu one predstavljaju kronološki dosta ujednačen materijal, čiji je *terminus ante quem* II. st., s trajanjem do u III. st. (sl. 6).

Sljedeće mjesto nalaza tereni su ispod kuća Bubuć-Topin, udaljeni oko 230 m sjeveroistočno od Manastirina, gdje su osim natpisa nađene urne i pripadajući sitni materijal, a spominje se i postojanje ustrinuma (sl. 6).¹²⁶

¹²² N. C a m b i, »Ilirska Salona«, *Obavijesti HAD*, 3, 1889, str. 37 i d., osobito str. 39, gdje autor spominje veliku javnu građevinu s tog položaja iz kasnorepublikasnog ili ranocarskog doba, kao dokaz trajanja naselja i kasnije.

¹²³ I s t i, nav. dj., str. 39. Za otkriće gradina zaslužni su Marijan Lozo, arheolog amater, te Miroslav Katić, student arheologije na Filozofskom fakultetu u Zadru, kojemu najljepše zahvaljujemo na pomoći oko topografskih problema salonitanskog agera.

¹²⁴ Vlasnik Martin Gašpić-Perinkić 1888. g. izvadio je natpise objavljene u *Bull. dalm.*, 11, 1888, str. 114, br. 80 (A 1408); str. 129, br. 89 (A 1409); str. 130, br. 90 (A 1416); str. 6, br. 1 (A 1428); kao i oni obitelji Bebilija str. 161, br. 99 (A 1426); br. 100 (A 1427); str. 162, br. 101 (A 1429); str. 7, br. 2 (A 1430). U isto vrijeme nađeni su i natpisi objavljeni u *Bull. dalm.*, 12, 1889, str. 65, br. 48 i 49 (A 1468 i A 1469). Bože Gašpić je na k. č. 168/2 na istom lokalitetu pronašao je nekoliko poganskih nadgrobnih natpisa, objavljenih u *Bull. dalm.*, 23, 1900, str. 13-15 (A 2733-A 2737); *Bull. dalm.*, 24, 1901, str. 105 (A 1886+A 2734), str. 131 (A 2917+A 2918). U neposrednoj blizini nađena su još dva natpisa; v. *Bull. dalm.*, 39, 1916, str. 124 (A 4617 i A 4618).

¹²⁵ Usporedi s natpisom Lucija Bebilija Eurijala A 36 (*CIL* III, 2245) iz IV. kule sjeverno od *Porta Andetria*, udaljene oko 500 m od lokaliteta Uvoduša.

¹²⁶ Za urne i ustrinum v. *Bull. dalm.*, 28, 1905, str. 7, bilj. 1. Sitni materijal objavljen je u *Bull. dalm.*, 9, 1886, str. 81, zajedno s natpisima A 1132 (br. 47) i A 1133 (br. 48). Usporedi tkd. *Bull. dalm.*, 14, 1891, str. 114, br. 65, A 1684; *Bull. dalm.*, 19, 1896, str. 84 i 85 (A 2144 i A 2145), za koje natpise je mjesto nalaza približno poznato.

Nešto dalje, na udaljenosti od 1 km sjeveroistočno od bedema Salone, na širem području zemljišta koja pripadaju kućama Grubišić (Žuro) u Strani, u nekoliko navrata pronađeni su nadgrobni natpisi.¹²⁷ Zanimljiv je vojnički natpis Gaja Valerija Prokla iz prve polovice II. st., konjanika I. belgijske kohorte i I. kohorte alpinaca, koji je služio u *officiumu* u Saloni.¹²⁸

Oko 500 m južno od Rižinica, malo istočnije od kuća Žuro, lokalitet je Donje Rupotine. Uz istoimeni potok (još zvan Ilijin potok), na k. č. 5811 na zapadnom kraju spomenute gradine, na zemlji Stipetuša vidljivi su zidovi zgrade od velikih kamenih balvana iz kasnorepublikasnog ili ranocarskog doba.¹²⁹ Na tom mjestu F. Bulić je 1927. g. otvorio sondu i pronašao tri groba s pločama od kamena modraca, nekoliko pokrivenih tegulama i jednu urnu cinerariju. U grobovima i oko njih ustanovljeni su grobni prilozii: lucerne, posude, ukosnice i pet cijelih stela (A 5331-A 5335).¹³⁰ Zajedno s murazom zapadne salonitanske nekropole, mauzolejem na Sustjepanu kod Sućurca i brojnim drugim primjerima, objekt u Rupotinama još je jedan primjer gradnje masivnim kamenim blokovima, lokalni specifikum Salone i okolice, nastao zbog izobilja materijala s takvom uslojenošću koja je određivala veličinu blokova.¹³¹ Zajedno s kasnocarskim ukopima u poganskom groblju, koje je sonda očito otkrila samo u jednom malom segmentu, ta javna građevina dokaz je kontinuiteta života naselja u Rupotinama barem do kasne antike.

Iz kuće Boban u Rupotini stela je Lucija Publija Firma,¹³² a iz Rupotina potječe i mala stela A 1927,¹³³ kao i natpis A 1926 Tiberija

¹²⁷ Točna mjesta nalaza teško je ustanoviti, jer su natpisi s nešto većeg područja. Na zemljištu Stjepana Žure zvanog Didon pronađena je stela A 1990, v. *Bull. dalm.*, 17, 1894, str. 53; kao i gornji dio stele s portretom djeteta A 1991, koji se spaja s donjim dijelom A 475 nepoznatog mjesta nalaza (v. *Bull. dalm.*, 17, 1894, str. 53). Na istom zemljištu nađen je natpis A 945+A 56, v. *Bull. dalm.*, 17, 1894, str. 54 i *Bull. dalm.*, 4, 1881, str. 146, br. 44. Vjerojatno je iz ovog područja i stela A 2181 (*Bull. dalm.*, 19, 1896, str. 50), nađena na zemljištu Jure Žure. Na zemljištu Ante Žure nađeno je više ulomaka, v. *Bull. dalm.*, 11, 1888, br. 130, br. 91-93.

¹²⁸ Natpis A 1372 datiran je prema obliku imenske formule, formulaciji natpisa, obliku i veličini spomenika, kao i prema podacima o stacioniranju kohorte, o čemu J. J. W i l k e s, nav. dj., tr. 471 i 472.

¹²⁹ Vidi bilj. 122.

¹³⁰ F. B u l i ć, »Starinarska istraživanja u Rupotini u Solinu«, *Povodom pedesetogodišnjice jubileja Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku (Bulletin d arheologie et d historie dalmate) 1878-1928*, Split, 1928, str. 63 i d.

¹³¹ D. R e n d i ć - M i o č e v i ć, »Iz ranije salonitanske graditeljske tradicije«, *Materijali, tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru*, Zagreb, 1980, str. 91 i d.; M. S u i ć, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976, str. 107 i d.; Ž. M i l e t i ć, nav. dj., str. 49 i d., osobito 68.

¹³² *Bull. dalm.*, 9, 1886, str. 10, br. 4.

¹³³ *Bull. dalm.*, 16, 1893, str. 179, br. 133.

Klaudija Januarija, vojnika XIII. legije Gemine, na službi u Saloni.¹³⁴ S istog lokaliteta je i nadgrobni reljef, nalik steli, D 556, s prikazom muškarca koji se povodi za likom Antonina Pija, a njegova supruga za frizurinom Faustine Minor ili Lucille. Reljef je datiran u vrijeme neposredno iza sredine 2. st.¹³⁵

Stotinjak metara istočnije, kod kuća Đurini, na zemljištu Kopilice, pronađeno je nekoliko natpisa na stelama i urne cinerarije.¹³⁶ Terminus post quem nastanka stela A 2529 je godina 170, kada je nastala *cohors I miliaria Delmatarum* spomenuta na natpisu.¹³⁷ Natpis A 1717, koji roditelji podižu svom sinu konzularnom beneficijaru XI. legije C.p.f., datiramo u vrijeme između Skribonijanove pobune i odlaska legije iz Dalmacije 68. g. u Italiju, gdje sudjeluje u građanskom ratu.¹³⁸ U blizini, kod kuća Crmarić *vis-a-vis* Rižinica, nađen je veći fragment sarkofaga.¹³⁹ Između kuća Crmarić i nešto zapadnijih Barišić, više od kilometar sjeveroistočno od Salone, zajedno s tri starokršćanska natpisa upotrebljena u arhitekturi srednjovjekovnih grobova pronađena su i dva poganska natpisa (sl. 6).¹⁴⁰

Sa sjeverne strane kuća Crmarić poznati je lokalitet Rižinice, gdje je u iskapanjima društva »Bihać« nađeno više poganskih nadgrobničkih natpisa.¹⁴¹ Oni nas upućuju, povežemo li ih sa starokršćanskim samostanskim kompleksima u Rižinicama i Crikvini, na postojanje većeg naselja u kasnocarsko i kasnoantičko doba, zajedno s pripadajućom nekropolom. Da je groblje na ovom području moglo biti većih dimenzija, sa zanimljivim

¹³⁴ CIL III, 2015.

¹³⁵ N. C a m b i, »Rimski portret«, *Antički portret u Jugoslaviji*, Beograd, 1987, str. 56 i kat. br. 149; I s t i, »Suvremeno i zakašnjelo prihvaćanje stilskih, modnih i strukturalnih karakteristika na nadgrobni stelama u Dalmaciji«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 28(15), 1988-89, str. 40 i dr., gdje autor navodi da se radi o spomeniku sličnom steli, bez zabata i natpisa, kakvi su bili uzidani u mauzoleje; stoga možemo očekivati postojanje jedne takve građevine i na području Rupotina.

¹³⁶ Bull. dalm., 21, 1898, str. 161 i d., A 2528-A 2532; Bull. dalm., 22, 1899, str. 177-178, A 2717-A 2718.

¹³⁷ J. J. W i l k e s, nav. dj., str. 141 i 173; M. Z a n i n o v i ć, »Rimska vojska u razvitku antike na našoj obali«, *Materijali*, XII, Zadar, 1976, str. 179.

¹³⁸ M. Z a n i n o v i ć, nav. dj., str. 175.

¹³⁹ Pronađen je na zemljištu Kopilice, u kat. komuni Klis. Bull. dalm., 22, 1899, str. 179, A 2731.

¹⁴⁰ Nadgrobni je sigurno ulomak A 3324, v. F. B u l i ć, »Inscrizioni Inedite«, Ager Salonianus (Campagno di Salona), Bull. dalm., 27, 1904, str. 41 i d.

¹⁴¹ Bull. dalm., 24, 1901, str. 6-7, A 2805 i A 2806. Za poganske natpise iz iskapanja 1905. i 1908. g. v. F. B u l i ć, »Trovamenti antichi nella localita Rižinice a Salona (Ager Salonianus)«, VAHD, 45, 1922, str. 14-19, A 4073, A 4075-A 4081. O kompleksu u Rižinicama N. C a m b i, »Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj obali Jadrana«, *Materijali*, XII, Zadar, 1976, str. 265-266.

odnosima unutar njega ukazuje natpis A 4081, na fragmentu sarkofaga. U njemu se spominju *Cornelius Eutyches* i *Antonia*, koji su dobili mjesto za ukapanje (*locus concessus*) na grobnoj parceli *Iuliae Magnae*. I među materijalom s lokaliteta Crikvine, nešto sjeverne od Rižinica, otkriveno je nekoliko sepulkralnih natpisa (sl. 6).¹⁴²

Još jedan u nizu lokaliteta (Donje Rupotine, Đurini, Crmarić, Rižinice, Crikvine) uz gornji tok potoka Rupotine, nije bilo moguće točno locirati. Pretpostavljamo da se zemljište Pod Kamenicom, gdje je nađen poganski nadgrobni natpis A 3414 i tri kamene urne AV(aria) 139-141,¹⁴³ nalazi negdje između potoka Ilijino vrilo (=Rupotina) i Kamenica.

Odnos poganskog i starokršćanskog groblja

Na zapadnoj nekropoli samo bi jedan natpis A 4122, u kojem se spominje *hecclesia*, mogao biti kršćanski.¹⁴⁴ Prema Buliću on je zajedno s onim A 4142, tkd. na sarkofagu, za koji drži da je starokršćanski,¹⁴⁵ na licu mjesta priklesan iz starijeg poganskog ipripremljen za transport na jedan od cemeterija *sub divo*. Na ulomku akroterija sarkofaga A 4344 nađenom na lokalitetu Hortus uklesan je starokršćanski simbol - križ.¹⁴⁶ Nekoliko takvih ulomaka s urezanim križevima nađeno je 1986/87. g. na istoj nekropoli, samo stotinjak metara bliže gradskim bedemima, zajedno s poklopcem sarkofaga s natpisom nesumnjivo starokršćanskog karaktera. Tim iskapanjima zasigurno je potvrđeno postojanje starokršćanskih nadgrobnih spomenika u okviru zapadne nekropole. Bulić, čini se, negira postojanje kršćanskih ukopa, dok Dyggve pretpostavlja da je tu negdje moralo postojati starokršćansko groblje i crkva.¹⁴⁷ Prije edikta tolerancije, kojim je omogućeno podizanje kršćanskih hramova, sigurno je da su pripadnici te vjerske zajednice pokapani unutar poganske nekropole, samo što je njihove ukope teško razlučiti, jer nisu sadržavali vidljiva kulturna

¹⁴² *Bull. dalm.*, 32, 1909, str. 52 i d., A 4067-A 4071.

¹⁴³ *Bull. dalm.*, 28, 1905, str. 154, A 3414 i urne AV(aria) 139-141.

¹⁴⁴ F. B u l i ć, »Escavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori negli anni 1909 e 1910«, *Bull. dalm.*, 33, 1910, str. 59.

¹⁴⁵ I s t i, nav. dj., str. 26-28. Čini se da je jedini argument da je sarkofag A 4142 reupotrebljen za ukop kršćanina samo njegova sekundarna upotreba. Bulić novi natpis datira u VI. st., ali je on, izgleda, mnogo raniji, a do sekundarne upotrebe vjerojatno je došlo još u pogansko doba.

¹⁴⁶ I s t i, nav. dj., str. 40.

¹⁴⁷ E. D y g g v e, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Izabrani spisi, Split, 1989, str. 74.

obilježja. Pa i sami mučenici, iznad čijih grobova kasnije nastaju cemeterijalne bazilike, bili su pokapani u okviru poganskih nekropola. Bazilika na Kapljuču izgrađena je nad grobovima 5 mučenika u okviru sjeverne nekropole, a bazilikama na Manastirinama nad mjestom ukopa Sv. Dujma, koje je, prema brojnim poganskim natpisima, grobovima (urne) i čak jednom mauzoleju, također bilo u okviru poganskog groblja. Slična je situacija s Marusincem, gdje unatoč nevelikom broju spomenika možemo pretpostaviti postojanje manjeg poganskog groblja u okviru nekog posjeda ili sl., koje je prethodilo starkokršćanskom cemeteriju.¹⁴⁸

Memorije sa sarkofazima koje okružuju grobove mučenika dokaz su da su samo imućnije kršćanske obitelji, možda i kroz nekoliko desetljeća, mogle sebi priskrbiti mjesto za ukop u blizini mučeničkog groba, dok je skromniji sloj vjerojatno i dalje ukapan na poganskim nekropolama,¹⁴⁹ gdje su posjedovali mjesta ukopa, obiteljsku grobnicu ili sl. Pogrebni ritus (inhumacija)¹⁵⁰ i oblici grobova preuzeti su od poganskih, a brojni su primjeri da na kršćanskim natpisima, bilo sekundarno priklesanim od poganskih ili »novim«, ostanu sigle DM, čiji se smisao u međuvremenu izgubio.¹⁵¹ Ima i primjera preuzimanja sarkofaga s poganskim natpisom ili

¹⁴⁸ Na k. č. 972 sjeverno od cemeterijalnog kompleksa poljskim radovima izbačena je urna s natpisom A 989, datirana u 2. st.; usp. F. B u l i ć, »Ritrovamenti risguardanti la topografia suburbana dell antica Salona«, *Bull. dalm.*, 13, 1890, str. 36. Također E. D y g g v e - R. E g g e r, *Forschungen in Salona III*, (dalje: *Forschungen in Salona II*), Wien, 1939, str. 150-151, br. 11. Na istoj čestici vlasnik Nikola Dodig Milišić izbacio je ulomke kolona, kapitela, tegula i nekoliko fragmenata natpisa od kojih je zanimljiv A 1560, koji prema obliku imenske formule i duktusu slova možemo datirati najkasnije do sredine 2. st. F. B u l i ć, nav. dj., str. 37, br. 33. *Forschungen in Salona III*, str. 150, br. 3. U blizini kuća Barišić otkrivena je prednja ploha sarkofaga s natpisom *CIL III*, 2278, v. F. B u l i ć, nav. dj., str. 36; *Forsch. in Salona III*, str. 150, br. 9. Prilikom istraživanja cemeterija nađeno je nekoliko poganskih nadgrobnih natpisa sekundarno upotrebljenih u arhitekturi kasnijih grobova, v. L. J e l i ć, »Scavi nell antico cemetero cristiano di Marusina a Salona«, *Bull. dalm.*, 19, 1896, str. 17-25, natpisi C 9 (*CIL III*, 14253), C 12 (*CIL III*, 14288), C 10, C 19 i C 14 koji autor datira u I. st. U kućama Milišić nađen je natpis Ursine; v. *Forsch. in Salona III*, str. 150, br. 5.

¹⁴⁹ U drugom sarkofagu od istoka na zapad u kršćanskoj nekropoli 16 sarkofag bilo je pokopano 16 osoba, što je izvrstan primjer dugotrajnog korištenja grobnice.; F. B u l i ć, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986, str. 86.

¹⁵⁰ N. C a m b i, *Antički sarkofazi na istočnoj obali Jadrana*, Split, 1988, str. 8-9.

¹⁵¹ F. B u l i ć, »Eiscavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori negli anni 1909 e 1910«, *Bull. dalm.*, 33, 1910, str. 28. Sarkofag Dobrog Pastira iz prve četvrtine IV. st., iz memorije IV. bazilike na Manastirinama, izuzetan je primjer o starokršćanskoj umjetnosti spajanja poganskih i kršćanskih prizora i motiva na jednom spomeniku. O sarkofagu obimnu literaturu donosi N. C a m b i, »Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokršćanskog perioda u Dalmaciji«, *VAHD*, 70-71, 1968-69, str. 70, bilj. 66; D. R e n d i ć - M i o č e v i ć, »Novi i neobjelodanjeni natpisi iz Dalmacije«, *VAHD*, 53, 1950-51, str. 227-228, natpis br. 37, kršćanski je iako sa siglami D(is) M(anibus).

prikazom bez ikakve prepravke za ukop kršćanina unutar starokršćanskog cemeterija.¹⁵² Zanimljivo je spomenuti da kršćanske memorijalne kapele imaju jednu zajedničku oblikovnu osobinu s poganskim zidanim grobnim arealima u Saloni. Oba tipa građevina predstavljaju, iako s visokim zidovima koji zatvaraju pogled, nepokrivene, otvorene prostore.¹⁵³

Ono po čemu se kršćanski cemeteriji ubrzo potpuno izdvajaju iz okvira poganskih nekropola i postaju zasebne cjeline jeste organizacija ukopa, gdje su oko groba mučenika kao dominante okupljeni grobovi »običnih« vjernika. Tijekom vremena poganske nekropole prestaju funkcionirati, a tada je sigurno učestala upotreba njihovih sepulkralnih spomenika kao materijala za kršćanske cemeterije.

Materijal sa sjeverne i drugih poganskih nekropola koristio se i za krpanje gradskih bedema koji su bili *vetustate consumpti*. O jednoj od kasnijih obnova kula (i zidova) iz 425. g. za Teodozija II svjedoči i natpis *CIL* III 1984 nađen 1846. g. prilikom otkrivanja *Porta suburbia II*.¹⁵⁴ On vjerojatno određuje i starost trokutastih šperuna pridodatih na kvadratne kule. Radi sigurnosti građana, zidom debelim oko 1 m zatvaraju se *Porta suburbia I*. Nadgrobni cipus D 482, s prikazom erota ljeta na jednoj i Merkura na drugoj strani, datiran u prvu polovinu III. st., te sarkofag s natpisom A 5187 preuzeti su iz sjeverne nekropole i upotrebljeni kao ispunjena spomenutih vrata.¹⁵⁵

¹⁵² F. B u l i ć, nav. dj., sr. 28-29. Tako je na petom sarkofagu s istoka u tzv. »nekropoli 16 sarkofaga« potpuno sačuvan poganski natpis *CIL* III, 6382, v. *Bull. dalm.*, 23, 1900, str. 13. Čuveni sarkofag Hipolita i Fedre (D 29), s poganskim prikazom nalazio se u memoriji br. IV. cemeterijalnog kompleksa na Manastirinama, datiran je na svršetak III. st. Usp. F. B u l i ć, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986, str. 157 i d.; *Vodič - Arheološki muzej u Splitu*, Split, 1973, str. 10-11, br. 14, tab. 3. Način formulacije natpisa, upotreba termina poput *piscina* i neka druga obilježja također se preuzimaju u kršćanskim nadgrobnim spomenicima bez promjena.

¹⁵³ E. D y g g v e, *Povijest slonitanskog kršćanstva*, Izabrani spisi, Split, 1989, str. 75 i d.

¹⁵⁴ F. C a r r a r a, nav. dj., str. 42.

¹⁵⁵ E. D y g g v e, »Porta Suburbia I«, *Starinar*, 6, 1931, str. 16, sl. 2; F. B u l i ć, »Trovamenti antichi nelle mura...«, str. 29, 30 i 33; M. A b r a m i ć, »Spomenici iz bedema stare Salone«, *VAHD*, str. 62-63. Datiranje cipusa N. C a m b i, »Personifikacije godišnjih doba na spomenicima Salone«, *VAHD*, 62, 1960, str. 58 i d., kat. br. 7, tab. XI, 1 i 2.

Željko Miletić: NORTHERN SALONA NECROPOLIS

S u m m a r y

Northern necropolis developed along the communication route which was vertically separated from *via principalis*, and was a »detour« from the northern walls of *Urbs vetus* and ran along east from Port Caesarea connecting again with the main route to Salona. The finds from the tombstones, with the information about the appearance and dimensions of tomb areas, point to the planning of the number and the size of the tomb parts and also to the function of the necropolis from the beginning of the first century A.D.

Individual burials (tombs) existed along the communication route which was just outside the western city gate from the road Salona-Tragurium, and went along in the line of a *cardo*, then circled the amphitheater and close to Port suburbia I, connected to with the above-mentioned »detour«. By 170. at the latest, after the construction of the walls around the western part, these two parts joined into one continuous necropolis. With the construction of the walls in Marcus Aureliuss time, parts of the necropolis within the walls did not function any more although there were some sporadic burials within the city even after this date.

By charting the tomb finds, we can follow the communication from *Urbs vetus*, across Manastirine and the village of Bubić-Topin and Grubišić (Žuro) to the locality Rižinice and Crikvine. The burials along this road are connected to the Delmatian settlement about 1,5 km north-east from the Greek Salona, at Donja Ropotina just to the other settlements in the *ager* which lasted into the Roman Limes.

There developed the ancient Christian cemeteries within the pagan necropolises but they soon got separated as a result of the organization and the appearance of the the burials around the tombs of the martyrs.